

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในกลอนลำของ หมอลำจิวรรณ ดำเนิน โดยได้แบ่งกลุ่มเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอลำและกลอนลำ
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอลำจิวรรณ ดำเนิน
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนสังคม
4. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนสังคมอีสาน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอลำและกลอนลำ

/จารุบุตร เรืองสุวรรณ (2520) กล่าวถึงการละเล่นพื้นเมืองภาคอีสานใน ของดีอีสาน โดยกล่าวถึงหมอลำไว้ว่า หมอลำ หมายถึงการร้องเป็นทำนองตามคำกลอนในหนังสือผูก คนที่ จำคำกลอนในลำต่าง ๆ เรียกว่า "หมอลำ" ในสมัยโบราณ การลำจะยึดนิทานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นหลัก แล้วแต่ผู้ฟังกับผู้ลำจะตกลงกัน ซึ่งเรียกว่า หมอลำพื้น ต่อมาการลำก็ได้มีการพัฒนา ตัวเองไปหลายรูปแบบโดยมีผู้คิดแต่งกลอนแปลก ๆ ที่มีข้อความต่างไปจากเดิม หรือผูกเป็นเรื่อง ขึ้นให้เข้ากับเหตุการณ์บ้านเมือง ซึ่งเรียกว่า ลำกลอนโดยยังคงยึดหลักคำประพันธ์ตามแบบแผน เดิม ดังปรากฏในปัจจุบัน เช่น ลำเกี่ยว ลำไจทย์แก้ว ลำชิงชู้ ลำเตี้ย ลำยาว ลำอ่านหนังสือหรือ ลำล่อง ลำทางสั้น ลำหมู ลำเรื่อง เป็นต้น

/เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2516) ได้กล่าวถึงความสำคัญของหมอลำไว้ว่า ในสมัยที่ภาพยนตร์ ไม่แพร่หลายนั้น ตามท้องถื่นดินแดนอีสาน ไม่ว่าจะเป็ชนบทหรือในเมือง เมื่อมีงานทำบุญเฉลิมฉลองสิ่งที่ชาวอีสานนิยมจัดหาหรือว่าจ้างมาแสดงในงานที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุด คือ "หมอลำกลอน" ซึ่งมักจะมีผู้คนไปฟังกันอย่างล้นหลามมีทั้งหนุ่มสาว คนเฒ่า คนแก่ ตลอดจนลูกเล็กเด็กแดง ซึ่งไม่รู้ประสีประสาอะไรก็ไปด้วย เพราะหากทิ้งไว้ที่บ้านก็ไม่มีใครดูแลให้

เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2526) กล่าวถึงหมอลำในแง่ของความหมายของหมอลำและ ประเภทของหมอลำ ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู หมอลำเพลินและหมอลำผีฟ้า กลอนลำที่หมอลำใช้ลำมีทำนองหลัก 4 ทำนอง ได้แก่ ทำนอง

ลำทางยาว ทำนองลำทางสั้น ทำนองลำเตี้ย และทำนองลำเพลิน ลักษณะของกลอนลำมีกลอน ร่าย กลอนกาพย์ กลอนเงื่อน ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างกลอนลำทำนองต่าง ๆ ไว้ด้วย นอกจากนี้ยัง ได้กล่าวถึงสำเนียงการลำ (वाद) ไว้ว่า หมอลำมีสำเนียงลำที่เป็นหลัก 2 สำเนียง คือ สำเนียง ขอนแก่น (वादขอนแก่น) และสำเนียงอุบลราชธานี (वादอุบล) ส่วนเรื่องดนตรีประกอบการลำ คือ แคน ได้กล่าวถึงลายแคนหรือทำนองจองเพลงแคนซึ่งแยกเป็น 4 ทำนอง (ลาย) ได้แก่ เพลงพรรณนาภาพพจน์ เพลงเตี้ย เพลงหลกและเพลงอื่น ๆ ในส่วนของกลอนลำผู้เขียนยังได้รวบรวมกลอนลำที่มีชื่อเสียงประเภทต่าง ๆ ไว้เป็นหมวดหมู่ซึ่งประกอบไปด้วย ลำทางสั้น ลำทางยาว และลำเตี้ยซึ่งมีทั้งกลอนลำในประเทศไทยและกลอนลำจากประเทศลาว

เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2526) ได้กล่าวถึงประเภทของกลอนลำไว้ว่านอกจากจะแบ่งเป็น ตามเนื้อหาแล้ว ยังแบ่งประเภทได้ตามทำนองที่ใช้ลำด้วยซึ่งลำกลอนที่ใช้ลำมีอยู่ด้วยกัน 3 อย่าง คือ ทำนองลำทางสั้น ทำนองลำทางยาว และทำนองลำทางเตี้ย ลำทางสั้นเป็นทำนองลำแบบ เนื้อเต็ม ไม่มีเอื้อน (ยกเว้นตอนขึ้นต้น - โอละนอ) ความสั้นความยาวของเสียงของพยางค์ต่าง ๆ จะสม่ำเสมอโดยตลอดและเป็นทำนองแสดงอารมณ์สุข ทำนองยาวเป็นทำนองลำที่มีเอื้อน แสดงอารมณ์โศก และมีจังหวะลีลาช้า ส่วนลำเตี้ยนั้นเป็นทำนองเพลงรักเทียบได้กับเพลงไทย สากลนั่นเอง ทำนองลำเตี้ยมีอยู่ 4 ทำนอง ได้แก่ เตี้ยโฆง เตี้ยพม่า เตี้ยธรรมดา และเตี้ยหัวโนนตาล

เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2516) กล่าวถึงประเภทของหมอลำว่า แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ หมอลำกลอนและหมอลำหมู่ และยังได้กล่าวถึงรายละเอียดของหมอลำกลอนว่ามี 6 ประเภท คือ หมอลำพื้น หมอลำผีฟ้า หมอลำสอง หมอลำก๊ับก๊ับ หมอลำกลอนธรรมดาและ หมอลำชิงชู้ ในหมอลำทุกประเภทนั้น หมอลำกลอนธรรมดาเป็นประเภทที่ยังคงได้มีการแสดงกัน อย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน หมอลำกลอนใช้ผู้ลำ 2 คน คือ หมอลำฝ่ายชายและหมอลำ ฝ่ายหญิง โดยมีดนตรีประกอบ คือ แคน ทำนองลำที่นิยมลำคือ ทำนองอุบลและทำนองขอนแก่น ทั้งสองทำนองแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ ทำนองอุบลจะค่อนข้างช้า ส่วนทำนองขอนแก่น จะค่อนข้างเร็ว

เจริญชัย ชนไพโรจน์ (2525) ได้กล่าวถึงลำอีกรูปแบบหนึ่งคือ ลำคอนสวรรค์ โดยกล่าว ว่า เป็นการลำโต้ตอบกันระหว่างหมอลำชาย - หญิง ส่วนใหญ่แล้วเป็นการลำเกี่ยวพาราสีของ หมู่สาว กลอนลำแทบทุกชนิดที่ใช้ลำในภาคอีสานและในเมืองลาวนั้น เป็นคำประพันธ์ประเภท เดียวกันที่เรียกว่า "กลอนลำ" และถ้าจะว่าไปแล้วกลอนลำกับกลอนอ่าน ก็ประกอบขึ้นด้วย

โครงสร้างพื้นฐานอันเดียวกัน กล่าวคือ คำกลอนบทหนึ่งที่มีสี่บาท (สี่วรรค) และแต่ละบาทจะมีจำนวนคำอยู่ระหว่าง เจ็ด – สิบสองพยางค์ นอกจากนี้แล้วอาจจะมีคำที่อยู่หน้าหรือหลังของบางบาทที่เรียกกันว่า คำบุพบท หรือคำสร้อย เช่น บัดนี้ เมื่อนั้น อ้ายเอ๋ย โยนอ้อ้ายเอ๋ย พี่ชายเอ๋ย

เจริญชัย ชนไฟโรจน์ (2530) เขียนบทความเรื่อง “ดนตรีพื้นบ้านอีสาน” ในวารสาร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม กล่าวว่า กลุ่มวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการละเล่นในอีสานแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มวัฒนธรรมโคราช มีเพลงโคราชเป็นการละเล่นที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป กลุ่มวัฒนธรรมกันตริ้ม มีการละเล่นประเภทกันตริ้ม เรือมอันเร เจรียงเบริน กลุ่มวัฒนธรรมหมอลำ มีหมอลำประเภทต่าง ๆ ได้แก่ หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน และหมอลำผีฟ้า

✓ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร (2521) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของหมอลำสรุปได้ว่า การลำมีมาแต่ดึกดำบรรพ์แต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่าเกิดขึ้นเมื่อใด สันนิษฐานว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการขับร้องเรื่องราวต่าง ๆ โดยผูกขึ้นตามภาษาของตน

สหพันธ์สมาคมหมอลำแห่งประเทศไทย (2519) กล่าวถึงหมอลำกลอนว่า เป็นหมอลำที่ลำโดยใช้ลีลาและจังหวะสั้น ๆ ว่าเป็นท่อน ๆ ปัจจุบันมีทำนองและจังหวะต่าง ๆ เช่น ทำนองอุบล ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ภูเขียว พุทไธสง ฯลฯ และยังได้กล่าวถึงพัฒนาการของลำกลอนว่า พัฒนามาจากหมอลำเว้า (นักพูด) ซึ่งส่วนมากจะถูกเชิญมาพูดในงานงานขันเอนตี (งานศพ) และในการพูดมีคนเป่าแคนหรือเป่าหีนประกอบ

พรชัย ศรีสารคาม (2521) เขียนบทความเรื่อง ลำเต้ย โดยกล่าวถึงความหมายของคำว่าเต้ย ประเภทของลำเต้ย พร้อมกับยกตัวอย่างกลอนลำเต้ยและประเภทของลำเต้ยประกอบด้วย และแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนเพิ่มเติมในแต่ละหัวเรื่องด้วย

พรชัย ศรีสารคาม (2521) ได้ศึกษาเรื่องลำแคน ในหนังสือชุดความรู้มรดกอีสาน โดยกล่าวถึง ความหมายของคำว่า “ลำ” ว่ามี 2 ความหมาย คือ ความหมายแรก ลำ หมายถึงสิ่งที่มีลักษณะยาวกลม เช่น ลำไผ่ ลำอ้อย ลำน้ำ และใช้เป็นลักษณะนาม เช่น ไม้ไผ่ 3 ลำ ส่วนความหมายที่สอง หมายถึงการขับร้อง และผู้เขียนยังได้กล่าวถึงความหมายของหมอลำ แคน ความหมายและประวัติของแคน ประเภทของแคน ลายแคนที่ใช้ประกอบการลำ

สุนทร อภิสุนทรางกูร (2532) กล่าวถึงบทบาทของหมอลำว่าเป็นการละเล่นพื้นเมืองที่สามารถเข้าถึงจิตใจของประชาชนได้เป็นอย่างดี โดยสามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังให้คล้อยตามได้ทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลัก ศีลธรรม วรรณคดี ประวัติศาสตร์ การให้การศึกษามันแต่เรื่องการเมือง และเหตุการณ์ปัจจุบัน

เสวต จันทะพรม (2523) ได้กล่าวถึงผู้แต่งกลอนลำ และคณะหมอลำไว้ว่าครูกลอนหรือครูแต่งกลอนเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านนี้โดยเฉพาะ เพราะการลำและการลำกลอนเรื่องเหล่านี้ต้องสอดใส่ศิลปวัฒนธรรมของเรื่องราวในอดีต ทุกบทบาททุกตอนจะต้องสัมพันธ์กันและสละสลวยด้วยถ้อยคำ ดินแดนที่น่าจะได้ชื่อว่า "เมืองแห่งหมอลำ" คือ จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันหมอลำหมู่เป็นขวัญใจของคนอีสานอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันหมอลำหมู่ที่อยู่อันดับแนวหน้า ซึ่งเป็นที่นิยมของคนทั้งอีสานก็ล้วนแต่อยู่ที่อุบลราชธานี อันได้แก่ คณะเพชรมงคล คณะขวัญอุบล คณะชูปเปอร์ศรีอุบล คณะสะไบทอง คณะรังสีมันต์

บุญกว้าง วาทยโยธา (2524) เขียนบทความเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมอลำโดยกล่าวถึงกำเนิดของหมอลำ วิวัฒนาการของหมอลำ ประเภทของหมอลำ ซึ่งแบ่งเป็น 7 ประเภท คือ ลำกลอน ลำซิ่งซู้ ลำซิ่งซาย ลำแมงด้บเต่า ลำผีฟ้าผีทอง ลำเรื่องและลำเพลิน

สวัสดิ์ จันทหาร (2524) ได้ศึกษาลำทางยาว ผลจากการศึกษาพบว่า กลอนลำทางยาวเป็นสุดยอดของหมอลำ ซึ่งถือว่ามีค่ามาก คำว่า ลำทางยาว ลำส่องโงงและลำอ่านหนังสือมีความหมายต่างกัน แต่เป็นกลอนลำทางยาวเหมือนกัน ลำทางยาวมีลักษณะเฉพาะ คือ แคนจะใช้ลายใหญ่หรือลายน้อย เสียงและทำนองจะมีการเอื้อนเสียงให้สูงเป็นพื้น มีทำนองช้า อ่อนโยน เวลาและโอกาสในการลำนั้นจะใช้เวลาไม่มาก เนื้อหาของกลอนลำแบ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการสั่งลา การรำพึงรำพัน บทสั่งสอนแนะนำ ตักเตือน ขอร้อง เจริญชวน นิทาน คติเตือนใจ และการกล่าวขอบคุณ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร (2525) กล่าวถึงบทบาทของหมอลำในคราวเกิดกบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว ตำบลปวนพูน อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ในปี พ.ศ. 2467 ว่าได้มีการใช้กลอนลำเป็นเครื่องมือในการปลุกกระตมมวลชน ซึ่งกลอนลำที่ใช้ในการขับร้องครั้งนี้มีความหมายทางการเมืองมากในการปลุกเร้าจิตสำนึกด้านชนชาติของชาวบ้าน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2526) ได้ศึกษาลักษณะของหมอลำ สรุปได้ว่า หมอลำสมัยเริ่มแรกเป็นลักษณะคล้ายเพลงพื้นบ้าน โดยมีวิวัฒนาการมาจากการเล่านิทาน หรือการอ่านเรื่องราวจากหนังสือผูก ต่อมาจึงพัฒนาเป็นหมอลำพื้น หมอลำกลอน และหมอลำหมู่ หมอลำท้องถิ่น หมอลำมาจากผญาประเภทต่าง ๆ หมอลำจึงเป็นผู้รวบรวมผญาไว้ครบทุกประเภท และได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน นอกจากนี้ยังแพร่หลายไปยังภาคกลางด้วยดังจะเห็นได้จากประกาศห้ามแคว่ลาวในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ศึกษาถึงผญา พบว่า ผญาเป็นคำพูดที่มีประโยชน์ มีสัจจะ อ่อนหวาน และมีเมตตาจิต นอกจากนี้ผญายังสะท้อนให้เห็น

ภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านครอบครัว สภาพความเป็นอยู่ อาชีพ เป็นต้น ลักษณะคำ ประพันธ์เป็นแบบฉันทลักษณ์และมีสัมผัสและไม่มีสัมผัส

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531) กล่าวว่า ล้อกลอนเป็นเพลงพื้นบ้านอีสานที่มีบทบาทให้การ ศึกษาแก่ผู้ฟังเป็นอย่างมาก ในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยพื้นฐานของศิลปินที่เรียกว่า "หมอลำ" นั้นได้รับการศึกษาและฝึกฝนมาอย่างดีจนมีคำกล่าวที่ว่า "นักปราชญ์ผู้รู้ ป่าบ้านเจ้าผู้ แดกลำ" ขั้นตอนหนึ่งของการล้อกลอนเป็นการลำแข่งขันความรู้กันเรียกว่า ลำประชัน โดยหมอลำ จะผลัดกันถามผลัดกันตอบ คติโลก คติธรรมที่น่าสนใจ ให้สาระประโยชน์

ธวัช ปุณโณทก (2526) กล่าวถึงเรื่องพื้นเวียงที่มีต่อหมอลำในประเภทกลอนลำ ประวัติศาสตร์ และลำพื้นมักจะมีเอาตอนใดตอนหนึ่งของเรื่องพื้นเวียงมาลำให้ประชาชนชาว อีสานฟัง ประชาชนมีความพอใจมาก ในการแต่งกลอนลำเพื่อขับลำนำมามักจะแต่งทำนองว่า "เวียงจันทน์ตกอับไม่นาน ภายหลังจะใหญ่โต เหมือนแดงกวาปลายเถา" เช่น

เวียงจันทน์เศร้า สาวเอ๋ยอย่าฟ้าว่า
มันลิไปบาดหล้า แต่งล้างหน่วยปลาย

ชุมเดช เดชกิมล (2526) ได้กล่าวถึงหมอลำกลอนว่า หมอลำกลอนหรือ หมอลำคู่ คือ หมอลำที่ใช้ผู้แสดงเพียงสองคน ว่ากลอนตอบโต้กันเป็นทำนองต่าง ๆ มีเสียงแคนคลอไปเรื่อย ๆ บางทีก็ขึ้นสลับด้วยเสียงแคน เวลาเปลี่ยนหมอลำหรือเวลาหมอลำพ้องเกี่ยวกัน หมอลำกลอน ต่างจากหมอลำพื้น คือ โดยทั่ว ๆ ไปหมอลำพื้นจะลำเล่านิทานไปตามท้องเรื่องแต่หมอลำกลอน จะเป็นการชิงไหวชิงพริบในการพูดโต้ตอบ (คล้ายได้วาที) และเกี่ยวพาราสี เป็นต้น

วีระ สุธสังข์ (2526) คำกลอนหมอลำมีแนวโน้มหรืออิทธิพลจากบทกล่อมลูก คำผญา หรือคำแห่ ทำให้กำเนิดหมอลำ แต่ก่อนโน้นนั้นในภาคอีสานมีหมอเว้า (หมอพูด) หรือผู้ชำนาญ ในการพูดซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ได้จากหนังสือ ประสบ การณ์ นำมาเล่าให้ผู้ฟังได้สนุกสนานเพราะฉะนั้นไม่ว่าจะมีงานบุญหรืองานมงคล หมอเว้ามักจะ ได้เชิญไปเว้าในงานเสมอ

สว่าง เลิศฤทธิ์ (2527) ได้เสนอข้อคิดเกี่ยวกับกำเนิดของหมอลำว่า น่าจะมาจากความ เชื่อในเรื่องผี เทวดาและเกิดจากสภาวะทางจิตใจตึงเครียด จึงเกิดหมอลำขึ้นมา เพื่อเป็นการผ่อนคลายอารมณ์ โดยการนำนิทานมาเล่าเป็นทำนอง ซึ่งน่าจะเป็นจุดที่ทำให้เกิดหมอลำในที่สุด คนตรีที่ใช้ประกอบการเล่นหมอลำคือ แคน หมอลำแบ่งตามวัตถุประสงค์การลำเป็น 2 ประเภท คือ หมอลำที่เล่นในทางไสยศาสตร์ ได้แก่ หมอลำสอง หมอลำผีฟ้า ส่วนหมอลำที่เล่นเพื่อสนุก สนุกสนานได้แก่ หมอลำกลอน หมอลำเพลินและหมอลำเรื่องต่อกลอน นอกจากนี้ผู้เขียนยังเสนอ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการแสดงหมอลำ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยทางเทคโนโลยี ปัจจัยทางสังคม และ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ

สว่าง เลิศฤทธิ์ (2527) ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของหมอลำว่าเดิมทีเดียวมีคนเล่นแค่ 2-3 คน แต่ปัจจุบันใช้คนเพิ่มเป็น 20-30 คน การแต่งกายธรรมดาไม่พิถีพิถัน เครื่องดนตรีเดิมใช้แคนเท่านั้น แต่ปัจจุบันได้นำเอาเครื่องดนตรีทางตะวันตกมาใช้ เช่น แอ็กโซโฟน กีตาร์ ทรัมเป็ต กลองชุด เบส ฯลฯ ระบบเสียงสมัยก่อนเวลากลางคืนก็มักจะใช้ซีดี (ไฟกระพริบ) ถ้าพัฒนามากหน่อยก็ใช้ตะเกียงเจ้าพายุ หรือไม่ก็เครื่องปั่นไฟฟ้าที่ต้องเติมน้ำมันบ่อย ๆ ระบบเสียงก็ไม่เข้าใจ ปัจจุบันระบบแสง สี เสียง เหมือนกับวงดนตรีสากลทั่วไปมีไฟระยิบระยับ มีลำโพงขนาดใหญ่ เสียงทุ้ม

ปรีชา พิณทอง (2528) กล่าวถึงความหมายของหมอลำว่า เป็นผู้ชำนาญในการเล่าเรื่อง นั้นเรื่องนี้หลาย ๆ เรื่อง เรียกหมอลำ หรือผู้ที่ท่องจำเอากลอนมาขับร้องหรือมาลำว่า "หมอลำ" เล่าถึงประวัติหมอลำว่า เริ่มจากการเล่านิทานเป็นเรื่องเกี่ยวกับจารีตประเพณีศีลธรรมโดยเรียกลูกหลานให้มาชุมนุมกันตอนแรกก็นั่งเล่าตอนหลังยืนเล่าและได้นำเอาวรรณคดี เช่น กาลเกดสินชัย ผู้เล่าได้ออกท่าทางประกอบ ต่อมาได้ใช้ลำเนียงสั้นยาว ใช้เสียงสูงต่ำประกอบและหาเครื่องดนตรี เช่น ซุง ซอ ปี่ แคน เพื่อความสนุกครึกครื้น ผู้แสดงมีทั้งชายและหญิง หมอลำจึงมีหลายรส เช่น การเกี่ยวพาราสี ชิงชู้ โจทย์-แก้ ประชัน ตลก เสนอลำกลอนสั้นและลำกลอนยาว ยกตัวอย่างประกอบ

อุดม บัวศรี (2528) กล่าวถึงหมอลำพื้นได้ให้ความหมายของหมอลำ และอธิบายความหมายของหมอลำประเภทต่าง ๆ เช่น หมอลำกลอน หมอลำเรื่อง หมอลำผีฟ้า หมอลำพื้น ประวัติการเล่น ความหมายของผ้าขาวม้า ดนตรีที่ใช้ประกอบกับการแสดงหมอลำ คือ แคน แคนเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องเป่าของอีสาน ทำด้วยไม้ซางซึ่งเป็นไม้ตระกูลไม้ไผ่ แคนมี 4 ชนิด คือ แคนหก แคนเจ็ด แคนแปดและแคนเก้า นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงลายแคนที่ใช้เป็นลายหลักประกอบการแสดงหมอลำว่ามี 2 ลาย คือ ลายสั้น ได้แก่ ลายสุดสะแนน ลายไปซ้าย ลายสร้อย ลายติดสุด ลายแมงกูดอมดอกและลายยาว ได้แก่ ลายอ่านหนังสือใหญ่ ลายอ่านหนังสือน้อย ลายลมพัดพร้าว ลายลมพัดไม้ ลายสาวหยิกแม่ ในส่วนของพัฒนาการของหมอลำ ผู้เขียนยังได้แสดงทัศนะว่า หมอลำกลอนวิวัฒนาการมาจากหมอลำพื้น

อุดม บัวศรี (2526) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหมอลำไว้ว่า หมอลำ เป็นองค์ประกอบหนึ่งใน 5 ของวิญญาณที่ชาวอีสานมี ได้แก่ ลาบ ข้าวเหนียว ส้มตำ หมอลำและหมอแคนนอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงหมอลำว่า หมอลำได้ทำหน้าที่เป็นสื่อมวลชน รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นบ้าน วรรณกรรมท้องถิ่น ศิลปะพื้นบ้าน ตลอดจนให้ความบันเทิงแก่ชนทุกชั้น ทุกระดับ หมอลำจึงได้ชื่อว่าศิลปินที่อยู่กับแผ่นดินอีสาน

เครือวัลย์ ปัญญาณี (2529) ได้ศึกษาเกี่ยวกับหมอลำกลอน ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่า หมอลำเป็นเพลงพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างของหมอลำมีหลายชนิด เช่น หมอลำพื้น หมอลำเรื่องหรือหมอลำหมู่ หมอลำผีฟ้า และหมอลำกลอน ในส่วนหมอลำกลอน ได้กล่าวว่า หมอลำกลอนคือ หมอลำที่ลำคู่กันระหว่างชายหญิง โดยผลัดเปลี่ยนกันลำเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบันเนื้อหาของลำกลอนจะมีทั้ง ปุจฉา วิสัชนา หรือ เล่าเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งทางคติโลกและศีลธรรม มีโครงสร้างคล้ายลำตัดภาคกลาง คือ มีบทไหว้ครู เกริ่นแนะนำตัวเองของทั้งสองฝ่าย และประคองกันจากนั้นก็เดินเรื่องแตกแขนงออกไปในตอนจบจะลงลาคือ ลาหมอลำ ลาเจ้าภาพ ลาคณพิง และลาเวที จากนั้นก็จะกล่าวถึงพิธีกรรมของหมอลำก่อนจะลำคือ คายอ้อ ซึ่งประกอบด้วยชั้น 5 ชั้น 8 ชั้นผืน เหล้า ไช้ 1 พองเงินประมาณ 25 สตางค์ ถึง 1 บาท การแสดงหมอลำกลอนจะมีสอยด้วย ผู้สอยคือผู้ฟังลำที่มีนิสัยรักสนุกคำสอยส่วนมากจะเป็นคำหยาบ ส่วนทำนองลำมี 3 ทำนอง คือ ลำทางสั้น ลำทางยาว และลำเตี้ย

แคน สาธิตา (2529) กล่าวถึงธุรกิจบันเทิงของหมอลำยุคใหม่ อธิบายถึงการตั้งวงหมอลำ วิธีการแสดงหมอลำในปัจจุบัน เรื่องที่หมอลำนำมาแสดง เช่น เรื่องทำวชูนางอ้ว จำปาสีตัน ลีลาวดี คณะที่ได้ ได้รับความนิยมจะเจริญรุ่งเรืองหากินได้ แต่บางคณะประชาชนไม่นิยมก็ไม่มีคนจ้าง ลำขอข้าวเป็นอวสานของหมอลำแห่งหมู่บ้านที่ต้องปิดตัวเองตามวาระ

อุทัยวรรณ ศิริเลิศ และศรีรุ่ง สระทองอ่อน (2529) กล่าวถึงความหมายของหมอลำว่าเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการขับลำนำด้วยภาษาถิ่นอีสานประกอบเสียงดนตรีพื้นบ้าน คือ แคน มีกำเนิด 3 ลักษณะ คือ 1. เกิดจากพิธีกรรม 2. เกิดจากการอ่านหนังสือผูก 3. เกิดจากการเกี่ยวพาราตี หมอลำ มีหมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน และหมอลำผีฟ้า ขบวนการแสดงและยกตัวอย่างกลอน เช่น กลอนไหว้ครู กลอนเกริ่นกับผู้ชม กลอนปรารภเรื่อง กลอนเริ่มเรื่อง กลอนเดินสั้นสลับเจรจา กลอนสั้นสลับยาว ลำยาวดำเนินเรื่อง ฯลฯ ลำพื้นเป็นมรดกวัฒนธรรมของอีสานใกล้สูญหาย

มหาบัณฑิต (2529) ได้กล่าวว่า หมอลำ หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญในการร้องทำนองกลอน โดยนำเรื่องราวมาผูกเป็นเรื่องหรือกลอนเพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง จากการสำรวจพบว่า ภาคอีสานมีหมอลำกลอนประมาณ 992 คณะมีศิลปินที่ประกอบอาชีพนี้ประมาณ 28,162 คน โดยแยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะการร้องรำ การแสดงหมอลำมีพื้นฐานและพัฒนามาจากหนังสือผูก ซึ่งถือเป็นมรดกศิลปกรรมของงานต่าง ๆ

ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์ (2530) กล่าวว่าหมอลำน่าจะมีที่มาจากการลำผีฟ้าที่คนอีสานสมัยโบราณถือว่าเป็นการสื่อสาร และสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับอำนาจนอกเหนือธรรมชาติที่ตนดำรงชีวิตอยู่ การลำผีฟ้านั้นเล่ากันว่าใช้ผู้หญิงลำเป็นกลอนสั้น ๆ แต่มีเสียงเอื้อนยาว สะอึกสะอื้น ผสมกับทำนองของแคนและมีลีลาการพ้อนรำตามบทร้องด้วย นอกจากนั้นยังได้เขียนบทความเรื่อง “ลำทางสั้นทางยาวล่องโงงแล้วเฮามาเตี้ยเข้าไส้กัน” สรุปได้ว่า หมอลำมีวิวัฒนาการมาเป็นลำเตี้ยโดยเริ่มจากลำพื้น ลำกลอนหมู่ และลำเพลิน การลำกลอนมีรูปแบบและวิธีการเล่นที่ได้รับความนิยมอยู่ในภาคอีสานมาจนถึงปัจจุบัน การลำกลอนจะลำอยู่ 3 ทำนอง คือ ลำทางสั้น ลำทางยาว และลำเตี้ย ปัจจุบันได้นำลำเตี้ยมาประยุกต์เป็นเพลงลูกทุ่ง เช่น เพลงเตี้ยสาวจันทร์ กังโกบ ของพรรคักดี สองแสง

สมพงษ์ บุตรโรจน์ (2531) กล่าวถึง หมอลำในการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี อุบลราชธานี ครั้งที่ 1 ว่า หมอลำมี 3 ประเภท ได้แก่ หมอลำผีฟ้า หมอลำกลอน และหมอลำหมู่ หมอลำกลอนแบ่งย่อยเป็น ลำคู่ ลำซิ่งซู้ และลำสอง ส่วนลำหมู่แยกออกเป็นลำเวียง ลำเรื่อง ต่อกลอน ลำเพลิน ลำเตี้ย คนตรีที่ใช้ประกอบการลำ คือ แคนและพิณปัจจุบันมีการพัฒนาหมอลำโดยนำมาเป็นสื่อในการเผยแพร่ความรู้ในด้านต่างๆ เช่น เผยแพร่โครงการอีสานเขียว วรรณคดีอีสานไม่กินปลาดิบ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประยุกต์หมอลำเข้ากับเพลงลูกทุ่งทำให้หมอลำเป็นที่รู้จักและนิยมกันทั่วไป

ประเทือง คล้ายสุบรรณ (2531) กล่าวถึงเพลงชาวบ้านภาคอีสาน เพลงที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป คือ หมอลำอันเป็นการขับร้องประกอบดนตรีลำคีย์คือ แคน ปัจจุบันหมอลำได้วิวัฒนาการการเล่นและวิธีการขับร้องเป็นหลายประเภท เช่น

ลำกลอน ได้แก่ การลำโดยทั่วไป

ลำโจทย์ - แก่ เป็นการลำถาม - ตอบ ได้ตอบกันในเรื่องต่าง ๆ

ลำเกี้ยว คือการลำกลอนของชายหญิง เกี้ยวพาราสีกัน

ลำซิ่งซู้ เป็นการลำซิ่งรักระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง

ลำพื้น เป็นการลำเล่าเรื่องนิทาน

ลำหู่ เป็นการลำเล่นนิทานหรือเล่นเป็นเรื่องราว โดยมีผู้แสดงประกอบ

ลำเพลิน เป็นการลำแบบใหม่ ที่มีสาว ๆ ร่ายรำประกอบ

ลำเตี้ย เป็นการลำที่มีจังหวะช้า และ

ลำผีฟ้า เป็นการลำเพื่อรักษาคนเจ็บไข้ได้ป่วย

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2532) กล่าวถึงประวัติของหมอลำ - หมอแคน ว่ามีหลักฐานปรากฏ ประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว จากการขุดค้นพบขวานสัมฤทธิ์ของวัฒนธรรมดองซอน ในเวียตนามเหนือ เมื่อพิจารณาประเพณี ทำรำ ลักษณะของแคนแล้วน่าจะเป็นผู้คนตระกูลไทย - ลาว ในปัจจุบันเดิมเป็น ชาวบ้านในชนเผ่าเดียวกัน มีวิถีชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุข การเต้นระบำรำฟ้อน เข้าทรงผีฟ้ารักษา โรค ประเพณีรวมกลุ่มกันฟ้อนระบำรำฟ้อน เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนเป็นตัวอย่าง หนึ่งหมอลำไม่ใช่การแสดงแต่เป็นการละเล่นในพิธีกรรมรักษาโรค และเสี่ยงทายความอุดม สมบูรณ์เมื่อสภาวะแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ตอนหลังหมอลำจึงเป็นการแสดง

เสงี่ยม บึงไธย (2533) กล่าวถึงบทบาทของหมอลำในการทำหน้าที่เป็นผู้นำ ของความคิดของคนในท้องถิ่น เป็นตัวประสานระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ประชาชนกับหมอลำ ที่มีบทบาททางการเมือง มักเป็นหมอลำกลอนที่มีภูมิปัญญาดี มีความสามารถสูง มีชื่อเสียง ไต่ดั่งเป็นที่ยอมรับของสังคมท้องถิ่นเคยประสบผลสำเร็จทางด้านกลอนมาแล้วจัดเป็น ปรมาจารย์ของหมอลำกลอนในด้านการเมือง ลำกลอนทำหน้าที่สื่อสารทางการเมือง เนื้อหา ลำกลอนสะท้อนถึงสังคม 2 ลักษณะ คือ สังคมในอุดมคติและสังคมเป็นจริง สะท้อนโลกทัศน์ทาง การเมืองในด้านที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ และโลกทัศน์เกี่ยวกับรูปแบบการปกครอง

พิมพ์ทอง ภูโสภา (2533) กล่าวถึงประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับหมอลำกลอน อุดมลาชธานี สันนิษฐานว่าน่าจะพัฒนามาจากการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวชาวอีสานพูดเกี่ยวกับ โดยใช้กลอนที่กล่าวตรงๆ หรือกล่าวอุปมาอุปมัย คำกลอนนี้ชาวอีสานเรียกว่า "ผญา" มีองค์ ประกอบ เช่น โอกาสในการแสดง เจ้าภาพ หมอลำ หมอแคน ผู้นำงานหมอลำ เวทีแสดง

ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ (2533) หมอลำ เป็นนักร้องพื้นเมืองร้องเป็นกลอนพื้นบ้านทำนองของการ ร้องมืออยู่สองถึงสามแบบ ความไพเราะของการลำไม่ได้อยู่ที่ทำนองเพลงแต่แต่งขึ้นด้วยความ ประณีตบรรจง ของหมอลำที่ต้องท่องกลอนลำให้จำจนขึ้นใจเวลาลำต้องไม่ติดขัด นอกจากนั้น หมอลำต้องมีน้ำเสียงที่ดี คือต้องมีเสียงดัง เสียงใส พังชัดเจน และที่สำคัญที่สุดก็คือเสียงต้องไม่ ตกเวลาลำนานๆ ขอให้นึกดูว่าหมอลำไม่ได้ใช้เครื่องขยายเสียง ต้องลำกลางแจ้งบนเวทีซึ่งมีคนฟัง อยู่รอบๆ ทิศ เขาต้องลำตั้งแต่หัวค่ำจนสว่าง ถึงแม้ว่าจะผลัดกันลำก็ต้องลำคณะละนานๆ งาน หมอลำไม่ใช่งานที่เบา ๆ ไม่ใช่ใครก็ทำได้ หมอลำต้องเป็นคนที่แข็งแรงจริง ๆ

ชัยยนต์ เพาพาน (2533) ได้ศึกษาการลำผีฟ้าในเขตอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ใน การประกอบพิธีกรรมนั้นมืองค์ประกอบต่างๆ คือ เครื่องคายรักษา บุคลากรประกอบพิธี การแต่งกาย คนตรี กลอนลำ และการพ้อนลำ พิธีรักษามี 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียม ขั้นตอนประกอบพิธีกรรมเป็นขั้นการลำรักษา และขั้นหลังพิธีกรรมเป็นการอบรมสั่งสอนคนป่วยให้ปฏิบัติ ตามธรรมเนียมของผีฟ้า และจัดเตรียมสิ่งของเครื่องเซ่นให้กับผีตามที่ต้องการในเดือน 6 มีพิธีเลี้ยง ช่วงผีฟ้า เพื่อเฉลิมฉลองและตอบแทนบุญคุณต่อผีฟ้า

ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูอุบลราชธานี (2534) กล่าวถึงหมอลำโดยสรุปการเสวนาว่า ลำเป็นศิลปะการร้องการแสดงอย่างหนึ่งของอีสาน เกิดจากการอ่านหนังสือผูก ฃญา ในงาน งานกรรม งานเฮือนดี จากนั้นพัฒนาแสดงท่าประกอบและได้แบ่งลำออกเป็น ลำผีฟ้า ลำกลอน ลำคู่ ลำชิงชู้ ลำสอง ลำเวียง ลำเรื่องต่อกลอน ลำเพลิน ลำเต้ย มีดนตรีพิณและแคนประกอบ

สงวน ศรีระพิมพ์ (2534) กล่าวถึงลำผญาย่อยหัวดอนตาล เป็นการแสดงพื้นบ้านของ ชาวดอนตาลที่มีการพัฒนามาจากการจ่ายผญาเกี่ยวของหนุ่มสาวที่ปรากฏเป็นแนวปฏิบัติสืบทอด กันมา ในการลงช่วงบุญผะเหวดระยะแรกจะเป็นการลำถามตอบ มีแคนเป่าประกอบและต่อมา มี การแสดงเป็นอาชีพ

คิด จินดากุล (2534) ทุกวันนี้หมอลำกลอนค่อย ๆ เลือนหายไปจากความทรงจำของคน อีสานจะเหลืออยู่ก็แต่หมอลำเพลินซึ่งประยุกต์เล่นกันเป็นวงใหญ่ มีเครื่องดนตรีที่ทันสมัยมีการหา เครื่องแต่งตัวสวยงามมาออกลีลาที่ไม่เหลืออดีตเก่า ๆ เอาไว้เลย แม้แต่หมอลำกลอนที่เหลืออยู่ ก็เจะการแต่งตัวจะออกไปทางสากลกันบ้างแล้ว ที่ยังคงอยู่ก็แต่เฉพาะลีลาการร้องการรำเท่านั้น พอให้คนรุ่นใหม่ได้ฟัง

ไพบุลย์ พงเงิน (2534) ได้ศึกษากลอนลำภูมิปัญญาของอีสาน ผลจากการศึกษาพบว่า หมอลำมี 4 รุ่น คือ หมอลำรุ่นโบราณ หมอลำรุ่นแรก หมอลำรุ่นกลาง และหมอลำรุ่นปัจจุบัน หมอลำหมอลำแคนเป็นศิลปะที่สร้างสรรค์ทั้งในด้านความบันเทิงความรู้ในการดำรงชีวิต ด้านขนบ ธรรมเนียมประเพณี ฮีตคลองต่างๆ และที่สำคัญยังเป็นแหล่งสร้างไหวพริบปฏิภาณต่างๆ ให้แก่ ชาวบ้าน ที่สามารถจำและนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี และผู้เขียนได้กล่าวถึง ประวัติและความหมายหมอลำ เครื่องขยายเสียงกับหมอลำ หมอลำในยุคมีเครื่องบันทึกเสียง หมอลำกับคุณค่าของผลงาน รสทิพย์ของกลอนลำ ประเภทของลำกลอน กลอนลำผญา ลำชิงชู้ ลำผู้ไทย และลำตั้งหวาย จากลำกลอนสู่ลำเพลินถึงยุคลำเต้ยยุคใหม่มนต์เสียงแคน หมอลำใน อนาคต เพลงกล่อมเด็ก ในส่วนที่เป็นทำนองลำแบ่งเป็น 3 ทำนอง คือ ลำทางสั้น ลำทางยาว และลำเต้ย พร้อมทั้งชี้ให้เห็นความแตกต่างและความสำคัญของทำนองลำแต่ละประเภท

สันทนา ทิพวงศา (2535) ได้ศึกษาเครื่องดนตรีในวรรณกรรมอีสาน พบเครื่องดนตรีทั้ง 4 ประเภท คือ ประเภทดีด สี ตี เป่า เครื่องดนตรีที่พบมากที่สุด คือ กลอง ฆ้อง และแคน เครื่องดนตรีมีความสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ของมนุษย์ คือ

1. ดนตรีให้ความเพลิดเพลินในยามว่างจากงานประจำ
2. ดนตรีใช้บรรเลงในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี

3. ดนตรีใช้บรรเลงในงานพิธีต่างๆ ของกษัตริย์ เช่น การออกทัพ

4. ดนตรีใช้ประกอบกับการปกครองของบ้านเมือง

5. เครื่องดนตรีใช้เป็นของกำนัล

6. ชื่อเครื่องดนตรีใช้เป็นชื่อเรียกอย่างอื่นด้วย เช่น เรียกชื่อคนว่า นางคำกลอง

สุกิจ พลประดม (2536) ได้ศึกษาขั้นตอนการเป่าแคนแบบพื้นบ้านอีสานพบว่า หมอแคนชาวบ้านในภาคอีสาน มีขั้นตอนในการฝึก 2 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ได้แก่ 1. ขั้นตอนการเตรียมการเบื้องต้น และ 2. ขั้นตอนการเป่าแคนลายสุดสะแนน

พรชัย เขียวสาคร (2536) กล่าวถึงลำเพลินบ้านแพง ตำบลแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร และขั้นตอนการแสดงของลำเพลินเริ่มจากไหว้ครู การเปิดวง การโห่วง การลำและการลา ผู้สร้าง ผู้แสดง การฝึกอาชีพหมอลำเป็นอาชีพ รองจากอาชีพทำนา อาชีพหมอลำถือว่าเป็นอาชีพที่สุจริตควรยกย่อง ผู้คนชอบชมตลกมากที่สุด รองลงมาคือ หางเครื่อง ดนตรี การแสดงลำเพลินเป็นศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน

สังคม ภูมิพันธ์ (2536) กล่าวถึงหมอลำว่า หมอลำ หมายถึง การขับร้องแบบพื้นบ้านอีสานอันถือว่าเป็นสิ่งที่นำความสุข ความรู้ แนวความคิดมาสู่คนฟัง การแสดงหมอลำมีลักษณะเด่น คือ ใช้ฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์และร่าย ใช้ภาษาอีสาน เรื่องที่แสดงเป็นวรรณกรรมอีสาน ใช้แคนเป็นดนตรีหลัก ทำนองดนตรีเรียกว่า "ลาย" การวาดลำหรือการขับร้องได้จากเรื่องที่แต่งขึ้นไม่ค่อยด้นกลอนสด ใช้บทร้องมากกว่าเจรจาแล้วอธิบายลำพื้น ลำสอง และลำผีฟ้า และยกตัวอย่างกลอนลำประกอบ

บุญเลิศ ราโชติ (2536) กล่าวถึงเพลงชาวบ้านอีสาน เพลงที่ได้รับความนิยมแพร่หลายเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางของคนทั่วไป คือ หมอลำ อันเป็นการขับร้องประเด็นดนตรี คือ แคน ปัจจุบันหมอลำได้วิวัฒนาการ การละเล่นและวิธีการขับร้องออกเป็นหลายประเภท เช่น ลำกลอน ลำโจทย-แก์ ลำเกี่ยว ลำชิงชู้ ลำพื้น ลำคู่ ลำหมู ลำเพลิน ลำเต้ย ลำผีฟ้า

เยาวภา คำเนตร (2536) ได้สรุปผลการศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของชาวอีสาน จากกลอนลำทางยาวของลำกลอนไว้ว่า วิถีชีวิตของอีสานที่ปรากฏในกลอนลำทางยาว ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง การปกครอง ได้แสดงออกในเรื่องของความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง การป้องกันประเทศและความสัมพันธ์กับต่างประเทศในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐกิจ ได้แสดงออกในเรื่องการสอนหญิง สอนชาย และสอนคนทั่วไปถึงวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับ ศาสนาความเชื่อ ได้กล่าวถึงความสำคัญของศาสนาเรื่องบุญ เรื่องกรรม

นันทระวี ชันผง (2537) กล่าวถึงลำซึ่งเป็นหมอลำที่ปรับเปลี่ยนมาจากลำกลอนและจากทำนองซอนแก่น โดยการนำเอากลองชุด พิณ แคน กีตาร์ เบส มาบรรเลงประกอบ และได้ นำเอาเพลงสมัยนิยม ท่าเต้นที่เร้าใจมาประกอบการแสดงลำซึ่งประกอบด้วยภาษาดนตรี และ ศิลปะการแสดงด้านภาษาประกอบด้วยกลอนลำ เพลง คำเจรจา ศิลปะการแสดงประกอบการด้วยการแต่งกาย รูปแบบการแสดง เทคนิคการนำเสนอ และความเหมาะสมกับวัฒนธรรม องค์ประกอบเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปกับสังคม เพื่อสนองความต้องการของสังคม

สุนทร ทองเปาว์ (2537) ได้ศึกษาประวัติและผลงานของหมอลำบุญขึ้น บุญศรี สรุปว่า ท่านได้เรียนลำกลอนจากญาติจนมีชื่อเสียง สำนักข่าวสารอเมริกาได้จ้างให้ทำงานปฏิบัติการทางจิตวิทยา ท่านได้แต่งกลอนลำและสอนลูกศิษย์จนมีชื่อเสียง ได้อัดเทปลำกลอนไปออกอากาศวิทยุกระจายเสียงอเมริกาภาคภาษาลาว รูปแบบกลอนลำที่แต่งใช้กลอนแปด กลอนกาพย์ และกลอนร่ายเป็นหลัก ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อของชาวอีสาน ประเพณี สถานที่ในอเมริกา ค่านิยม คำกลอน เศรษฐกิจ การปกครอง การเมือง และการสงครามระหว่างประเทศ

เพชรดา บัวแก้ว (2537) กล่าวว่าอีกด้านหนึ่งของหมอลำเกิดมาจากการเล่านิทาน การเล่าเรื่องต่างๆ ทั้งทางศาสนา เช่น พระพุทธประวัติคำสอนต่าง ๆ นิทานชาดกและนิทานท้องถิ่นจากปากผู้รู้หนังสือ ซึ่งในสมัยก่อนจะมีเพียงพระภิกษุและผู้ที่เคยบวชเรียนแล้วเท่านั้น เรียกขานกันว่า "ลำพื้น" อันหมายถึงลำหลัก หรือลำพื้นฐาน อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า "ลำอ่านหนังสือ" ลำพื้นมีด้วยกันสองแบบคือ แบบหนึ่งดั้งเดิมที่มากจากการพูดอีกแบบหนึ่งมาจากการอ่านหนังสือผูก (หนังสือโบราณ)

มณี พันทวี (2537) ได้กล่าวถึงหมอลำว่าเป็นที่นิยมในภาคอีสานมีแนวการแสดง แบ่งออกเป็นสองประเภทคือ

1. ลำเรื่องต่อกลอน คือหมอลำหมู่ที่สืบทอดการแสดงด้วยวิธีการดั้งเดิม กล่าวคือ การใช้กลอนลำบรรยาย เรื่องตามบทบาทของผู้แสดงแทรกด้วยกลอนนั้น ประกอบท่าทาง

การเคลื่อนย้ายในการแสดงที่เห็นว่าเหมาะสม ใช้เครื่องแต่งกายตามประเพณีนิยม ใช้คนเป็นเครื่องดนตรีประกอบ

2. ลำเพลิน คือ กลุ่มหมอลำที่มีลีลาแสดงการประกอบจังหวะทำทางที่เร่งเร็ว ครั้นแครงให้สอดคล้องกับเรื่องราวที่แสดง การแต่งตัวที่เป็นหญิง จะเปลือยท่อนขา ให้ผู้ชม ได้เห็นมากกว่าใส่ผ้าถุงหรือกระโปรงสั้น ใช้เครื่องดนตรีที่เน้นจังหวะมากขึ้น มีพิณ และแคน เป็นหลักสำคัญ

พรทิพย์ ช่างธาดา (2538) ได้แบ่งประเภทหมอลำออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. หมอลำที่แสดงเพื่อความบันเทิง ได้แก่ หมอลำกลอน หมอลำเรื่อง และหมอลำเพลิน
2. หมอลำที่แสดงในพิธีกรรม ได้แก่ หมอลำผีฟ้า หมอลำส่อง หมอลำทรง และได้กล่าวถึงทำนองกลอนลำโดย แบ่งได้เป็น 4 ทำนอง คือ 1. ลำทางสั้น เป็นทำนองแบบเนื้อเต็มไม่มีเอื้อนเสียง 2. ลำทางยาว เดิมเรียกกลอนอ่านหนังสือ เป็นทำนองที่เอื้อนเสียงยาว จังหวะลีลาช้า 3. ลำเต้ย เป็นกลอนลำที่ทำนองสั้น กระฉับกระเฉงไม่เอื้อนเสียง 4. ลำเดิน คล้ายทำนองลำทางสั้น แต่จังหวะเร็วกว่า

ยุทธศิลป์ จุฑาวิจิตร (2538) ได้ศึกษาลักษณะเด่นของฟ้อนอีสานระหว่างปี 2536 – 2538 พบว่า การฟ้อนอีสานดั้งเดิมน่าจะเป็นฟ้อนแบบง่าย ๆ ในพิธีลำผีฟ้า ต่อมาคงพัฒนาเป็นการฟ้อนในพิธีเซ็งบั้งไฟ การฟ้อนอีสานมีลักษณะเด่นคือ การจับนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดกัน การพนมนิ้ว การม้วนมือการรุกหรือการป้อของฝ่ายชาย การฟ้อนบิดของฝ่ายหญิง การก้าวเท้าและย่อเท้า สม่่าเสมอ การขย่มลำตัวและหัวเข่าสม่่าเสมอ ฝ่ายหญิงมีการไขว้ ลำตัวแข็งและเอนไปทั้งตัว ผู้ฟ้อนจะวาดลวดลายพิเศษเฉพาะตัวเมื่อมีโอกาส โดยเฉพาะเวลาไม่วาดลำ การฟ้อนอีสานมีท่าทางต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า 48 ท่า ส่วนใหญ่เป็นท่าเลียนแบบกริยาของสัตว์ คน ธรรมชาติและมีท่าที่อ้างตัวละครในวรรณคดีบ้าง

ไธสธ บุตรมารศรี (2538) ได้สรุปผลการศึกษา เรื่องสภาพสะท้อนสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำ เคน ดาหลา ไว้ดังนี้ ด้านสังคม การเมือง การปกครองกล่าวถึงความห่วงใยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพสกนิกร ด้านเศรษฐกิจชาวอีสานถูกกดขี่ข่มเหง ราคาผลผลิตทางการเกษตรจากพ่อค้าคนกลาง ด้านศาสนา ความเชื่อยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามครรลองครองธรรม เพื่อที่จะทำให้ชีวิตมีความสุขด้านการดำรงชีวิต ต้องพึงพาธรรมชาติที่ใกล้ชิดตัวให้มากที่สุด

อุบล นกคารา (2538) ได้ศึกษาลักษณะและองค์ประกอบเครื่องแต่งกายหมอลำเพลิน พบว่า แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ 1. เครื่องประดับศีรษะ 2. เครื่องแต่งตัว 3. เครื่องประดับ หมอลำฝ่ายชายประดับด้วยกระจกหรือเพชรเทียม เรียกว่า ชูดเพชร หมอลำฝ่ายหญิงนุ่งกระโปรงสั้น

ตามสมัยนิยมจนเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำเพลินเครื่องแต่งกายที่ใช้มีการปรับเปลี่ยนลักษณะ และองค์ประกอบตามสภาพทางสังคม โดยการเลียนแบบเครื่องแต่งกายการแสดงที่ได้รับ ความนิยมอยู่ขณะนั้น

มารีโกะ กาโตะ (2536) ได้ศึกษาบทบาทของหมอลำผีฟ้าในการรักษาพยาบาลและ บทบาทอื่น ๆ พบว่า หมอลำผีฟ้าทำหน้าที่รักษาพยาบาล มีความเชื่อเรื่องผีเป็นหลักจะรักษาโรคที่ เกิดจากการกระทำของผี โดยลำเซ็งผีฟ้า พิธีกรรมจัดขึ้นที่บ้านผู้ป่วย เมื่อหายเจ็บป่วยแล้ว ผู้ป่วยต้องทำพิธีกรรมส่งเครื่องแก้วเพื่อที่จะก้าวสู่การเป็นลูกศิษย์ของผีฟ้า และยังได้กล่าวถึงการ ตัดสินใจการเลือกวิธีการรักษาพยาบาลกับหมอลำผีฟ้าของผู้ป่วย พบว่ามี 3 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัย ที่เกี่ยวกับคุณลักษณะของหมอลำผีฟ้า ปัจจัยทางสังคมและที่เกี่ยวกับผู้ป่วย

ภูษิต สอนสนาม (2539) ได้ศึกษาประเภทของเครื่องดนตรีประกอบการแสดงลำห่มุ มีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเครื่องดนตรีสากล และกลุ่มเครื่องดนตรีพื้นบ้าน องค์ประกอบของดนตรีมี 6 อย่าง ได้แก่ จังหวะ ทำนอง การประสานทำนอง การประสานเสียง คุณลักษณะของเสียงและ คีตลักษณ์ ขนบนิยมในการบรรเลงดนตรีประกอบมี 2 ช่วง คือ ช่วงบรรเลงดนตรีประกอบเพลง ลูกทุ่ง และช่วงบรรเลงดนตรีประกอบลำเรื่อง

สนอง คลังพระศรี (2541) ได้ศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรีของ หมอลำในภาคอีสาน (หมอลำซิ่ง) พบว่า หมอลำมีประวัติและพัฒนาการ 3 ทาง คือ พัฒนา มาจากลัทธิบูชาแถนหรือผีฟ้า ประเพณีความเชื่อในพระพุทธศาสนา และประเพณีเกี่ยวพาราตี ระหว่างหนุ่มสาว หมอลำซิ่งพัฒนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2529 โดยแนวคิดของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง และหมอลำราตรี ศรีวิไล ที่ได้นำเอาเครื่องดนตรีตะวันตก ประเภทวงสตริงมาบรรเลงและนำทาง เครื่องมาเต้นประกอบการแสดงหมอลำกลอนทำนองขอนแก่น การปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรี ของหมอลำมีปัจจัยหลายด้านโดยเฉพาะด้านความเชื่อและการเมืองการปกครอง ปัญหาและแนวโน้ม ของหมอลำซิ่ง เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้ฟัง คือกลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มผู้เฒ่า คาดการณ์ว่าในอนาคต อาจจะไม่หลงเหลือร่องรอยของหมอลำกลอนตามแบบฉบับเดิม

สุขสันต์ แวงวรรณ (2541) ได้ศึกษาเกี่ยวกับหมอลำกกาชาขาว พบว่า เป็นหมอลำประเภท หนึ่งที่แยกตัวออกจากหมอลำห่มุ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2495 มีการพัฒนาการแบ่งเป็น 5 ยุค คือ 1. ยุคกำเนิดประมาณ พ.ศ. 2495 – 2499 2. ยุคสร้างความนิยมประมาณ พ.ศ. 2499 – 2503 3. ยุคทองประมาณ พ.ศ. 2503 – 2508 4. ยุคเสื่อม ประมาณ พ.ศ. 2508 – 2515 5. ยุคฟื้นฟู ประมาณ พ.ศ. 2518 – 2528 การแสดงหมอลำกกาชาขาว แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นก่อนการแสดง ขั้นทำการแสดง ขั้นหลังจากแสดง การพ็อนรำพบว่ามี 11 กระทบวนท่าด้วยกัน และมี 3 กระทบวนท่าที่ใช้พ็อนมากที่สุด คือ ท่าม้ากระทืบโรง ท่าเดิน ท่าเดินช่วง

ชนิตร ภูภาญจน์ (2543) ได้กล่าวถึงเรื่องราวของเพลงพื้นบ้านไทยในภาคอีสานกลุ่มวัฒนธรรมหมอลำว่า หมอลำ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการร้อง ซึ่งใช้เรียกเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมแบบหมอลำ (ภาคอีสาน) เท่านั้น การลำหรือการร้องมี 5 ประเภท ได้แก่ ลำพื้นหรือลำเรื่อง ลำกลอน ลำหมู ลำเพลินและลำผีฟ้า ลำกลอนจะเป็นลักษณะการร้องได้ต่อกันระหว่างหมอลำชายและหมอลำหญิง เน้นการโต้ตอบกันด้วยบทกลอนตามแต่เรื่องจะพาไป โดยมีการแก้กลอนกันเป็น 3 แบบ คือ

1. ลำโจทย์ คือ การลำโต้ตอบโดยจะผลัดกันถาม ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องทางธรรมหรือเรื่องอื่น ๆ แต่จะไม่มีเกี่ยวพาราสีกัน

2. ลำชิงชู้ จะประกอบด้วยหมอลำชาย 2 คน หญิง 1 คน ได้ต่อกันหรือคุยกันหรือคุยล้อวอดสรรพคุณของตนเองให้ฝ่ายหญิงรักโดยหมอลำชายจะผลัดกันร้องและหมอลำหญิงจะคอยฟังคอยถาม

3. ลำเกี่ยว เป็นการร้องเกี่ยวพาราสีกัน ส่วนใหญ่จะใช้คำผญา (ผะ – หยา) ได้ต่อกัน

ชนิตร ภูภาญจน์ (2543) ได้ให้ความหมายของหมอลำว่า หมอลำ หมายถึง ผู้มีความชำนาญในการร้องโดย หมอ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญพิเศษ ส่วนคำว่า ลำ หมายถึง การร้อง ซึ่งคำว่าลำมีด้วยกันทั้งหมด 5 ประเภท คือ ลำพื้น ลำกลอน ลำหมู ลำเพลิน และลำผีฟ้าหรือลำผีแดน และให้ความหมายของลำกลอนว่า เป็นการร้องของหญิงและชาย โดยเน้นให้ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงมาร้องเล่นคำกลอนประชันกัน จะโดยการต่อว่าต่อขาน เกี่ยวพาราสีและถามตอบปัญหาต่อกันและยังกล่าวถึงการแสดงหมอลำของภาคอีสานในปัจจุบันนี้ว่า ยังคงได้รับความนิยมอยู่และได้มีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อให้เข้ายุคร่วมสมัยกับความเปลี่ยนแปลงในสมัยใหม่อยู่ตลอดเวลา จนแทบจะเรียกได้ว่า ในกระบวนศิลปะการแสดงพื้นบ้านของแต่ละภาคในประเทศไทยนั้น ศิลปะการแสดงหมอลำทางภาคอีสานค่อนข้างจะได้รับความนิยมมากที่สุด เมื่อเทียบกับการแสดงพื้นบ้านของภาคอื่น ๆ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับหมอลำดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและทฤษฎีในการดำเนินการวิจัยต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอลำจิววรรณ ดำเนิน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2529) กล่าวว่าหมอลำจิววรรณ ดำเนิน คือผู้แตกลำทั้งเนื้อหาสาระของกลอนลำและด้วยลีลาทำนองอุบล ฯ อันไพเราะ เธอเป็นราชินีหมอลำเมื่อ 20 ปีก่อน (พ.ศ.2506 –2516) ด้วยราคาความสามารถมิใช่ราคาความสวย ในยุคที่โด่งดังคืนหนึ่งอาจเป็นการแสดงถึง 2 รอบ รายได้จากการแสดง และการแถมสมภาร (คนดูให้รางวัล) ถึงคืบละหมื่นบาท แต่ปัจจุบันเป็นลูกจ้างของวิทยาลัยนาฏศิลป์ เงินเดือนสองพันบาท เทียบเท่าผู้สำเร็จประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นต้นทั้ง ๆ ที่มหาวิทยาลัยและสถาบันต่างถือว่าเป็นผู้ชำนาญการ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2540) กล่าวว่า หมอลำจิววรรณ ดำเนิน เกิด เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2488 ที่บ้านหนองไหล ต. สร้างก่อน้อย อ. หัวตะพาน จ. อุบลราชธานี เป็นบุตรคนที่สามของนายชาติ ดำเนินและนางแก้ว ดำเนิน บิดาของหมอลำมีชื่อเสียงจนได้รับฉายาว่า หมอลำชาติคู่แตก และชาติข้าวกรอบ คำว่า คู่แตก หมายถึง ความแตกฉานในด้านอ่านคัมภีร์ สามารถนำความรู้ที่นำมาถ่ายทอดเป็นกลอนลำ ส่วนคำว่าข้าวกรอบหมายถึงข้าวในนาที่ปลูกปล่อยให้แห้งกรอบเพราะชานาหนีไปพึ่งลำ

คิด จินดากุล (2534) ได้กล่าวว่า ในด้านหมอลำเรื่องต่อกลอนและหมอลำคู่แล้วคนอีสานต้องรู้จักกันดีว่าหมอลำที่มีชื่อเสียงเป็นปรมาจารย์ของศิลปะแขนงนี้ของภาคอีสาน เมื่อ สมัย 20 – 30 ปีก่อนได้แก่ หมอลำทองคำ เพ็งดี หมอลำ จิววรรณ ดำเนิน ส่วนหมอลำหมู่ซึ่งเป็นหมอลำที่เล่นกันเป็นคณะ เล่นกันเป็นเรื่อง มีพระเอกชื่อทองคำ เพ็งดี นางเอกชื่อจิววรรณ ดำเนิน เป็นหมอลำประเภท “ลำเรื่องต่อกลอน” คือเป็นหมอลำกลอนมาก่อนที่จะเป็นหมอลำหมู่ หมอลำคณะรังสิมันต์มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันของคนทั่วไป

ยศ ธสาร (2529) กล่าวถึงหมอลำจิววรรณ ดำเนิน และคณะรังสิมันต์ว่า หมอลำจิววรรณ ดำเนิน เป็นหมอลำกลอนก่อนที่จะมาเป็นหมอลำหมู่ มีชื่อเสียงโด่งดังมากในสมัยก่อน ไม่ใช่ว่าคณะรังสิมันต์จะโด่งดังเฉพาะภายในจังหวัดอุบลฯ แต่ดังไปทั่วทุกหนแห่งของประเทศไทย

พิน พงษ์ไพโร (2530) กล่าวว่าครั้งที่จิววรรณ ดำเนิน เป็นนางเอกหมอลำหมู่ ชื่อกิ่ง อยู่ทางฟากฟ้าหมอลำเมืองอุบลฯ หมอลำหมู่หรือลิเกลาวที่มีทำนองลำเป็นเอกลักษณ์ของตน เรียกว่า ทำนองอุบลฯ เป็นที่ยอมรับของผู้ชมจำนวนมากทั่วแคว้นแดนอีสานถัดมาถึงยุคบานเย็น รากแก่น เป็นนางเอกคณะรังสิมันต์

แคน สาลิกา (2532) กล่าวว่า หมอลำทำนองเป็นที่นิยมอย่างสูงในสมัยก่อนใครในยุคนี้ต้องรู้จักหมอลำหมู่คณะรังสิมันต์ นางเอกยอดนิยมคือ จิววรรณ ดำเนิน ปัจจุบันเป็นอาจารย์อยู่ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด

ไพบุลย์ แพงเงิน (2534) กล่าวว่า หมอลำจิววรรณ ดำเนิน เป็นหมอลำรุ่นปัจจุบัน เป็นบุตรของหมอลำชาติ ได้รับสมญานามว่าเป็น “ราชินีหมอลำ” จุดเด่นของผลงานอยู่ที่กลอนลำที่บรรยายสภาพท้องถิ่นและชีวิตชนบทของอีสานได้อย่างวิเศษ หมอลำจิววรรณ ไม่ชอบกลอนลำตลกไปกฮาสองแง่สองง่าม แต่จะชอบกลอนลำที่รำพันถึงท้องนาท้องไร่ กลอนเกี่ยวหรือกลอนเกี่ยวกับพุทธประวัติ หรือกลอนบรรยายธรรมชาติ ชนบทธรรมเนียมโบราณพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงประสบความสำเร็จในชีวิตได้ตั้งคณะหมอลำชื่อ “รังสิมันต์” โดยร่วมมือกับหมอลำทองคำ เพ็งดี ได้ออกตระเวนไปแสดงทั่วอีสานและประเทศลาว แถวเมืองจำปาศักดิ์ ไชโค่น (ปากเซ) สุวรรณเขต ท่าแขกและเวียงจันทน์ ตามงานประจำปิงงานพระธาตุหลวง งานแห่เรือ มีรายได้สูงถึงปีละเจ็ดหมื่นถึงห้าแสนบาท

อร่าม สมสวย (2537) คณะรังสิมันต์เป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดังและได้รับความนิยมในระหว่างปี 2506 – 2510 หมอลำจิววรรณ ดำเนิน นางเอกคณะรังสิมันต์เป็นคู่พระนางกับหมอลำทองคำ ที่ลำและเล่นจนได้รับความนิยมจากน้ำเสียงที่สดใสกังวาลประดุจเสียงของระฆังจนได้รับฉายาว่า “ราชินีเสียงทอง” ปัจจุบันเป็นวิทยากรพิเศษของวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด

พจน์มาลัย สรรคนุต (2538) ได้กล่าวถึงหมอลำจิววรรณ ดำเนิน ว่าเริ่มงานการแสดงหมอลำครั้งแรกที่อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี ในราคาว่าจ้าง 1,200 บาท แสดงลำคู่กับฝ่ายชาย คือ นายเข็มทอง ฉันทวี จากการแสดงครั้งนั้นเป็นผลทำให้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในหมู่คณะหมอลำเขตจังหวัดอุบลราชธานี จึงได้ร้องหมอลำคู่กับฝ่ายชายที่มีชื่อเสียง เช่น อาจารย์ทองคำ อาจารย์บุญมี อาจารย์เข็มทอง อาจารย์เป็ลียน วิมลสุข อาจารย์เคน ดาเหลา ขณะที่เข้ารับการอบรมอยู่สำนักหมอลำ ได้คิดประดิษฐ์ร่วมกับ อาจารย์ทองคำ เพ็งดี ในทำนองเรื่องตลกกลอนซึ่งลำด้วยกันสองคน มีลักษณะลำเล่านิทานเรื่องต่าง ๆ และได้บันทึกเสียงออกอากาศในสถานีวิทยุได้รับความนิยมแพร่หลายมาก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537) นอกจากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้หมอลำจิววรรณ ดำเนิน ยังได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงพื้นบ้าน (หมอลำ) ประจำปี พ.ศ. 2536 โดยได้รับประกาศเกียรติคุณความสามารถให้วิชาชีพหมอลำของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน มีลักษณะเด่นคือ

1. การมีกระแสเสียงที่ไพเราะ มีพลัง สามารถลำได้ทั้งคืนโดยเสียงไม่ตกเพราะผ่านการฝึกฝนมาอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ การขับลำ การพ้อง และการมีประสบการณ์การแสดงมายาวนาน ประมาณสามทศวรรษ

2.การใช้วิจารณ์ญาณกลั่นกรอง ทำนองการขับลำ การพ้อง การให้จังหวะ ที่เป็นแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น ไม่ดัดแปลงเพื่อเอาใจตลาด โดยได้คำนึงถึงมาตรฐานดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาแท้จริง

3.เป็นผู้ที่มีกรรมมารยาทเรียบร้อย แต่งกายเหมาะสมกับกาลเทศะทำให้เป็นที่ประทับใจแก่ผู้ฟัง ผู้ชม ทุกฐานะ ตั้งแต่ชาวนา กรรมกร ไปจนถึงนิสิตนักศึกษา อาจารย์ ข้าราชการ นักการเมือง เชื้อพระวงศ์ จิววรรณ ดำเนิน จึงเป็นสัญลักษณ์ของกุลสตรี ผู้เป็นศิลปินของประชาชน และเป็นสัญลักษณ์ของหมอลำคลาสสิกโดยแท้จริง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับหมอลำจิววรรณ ดำเนินดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและทฤษฎีในการดำเนินการวิจัยต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนสังคม

จารุณี กองพลพรหม (2527) ได้กล่าวถึงการศึกษาการละเล่นพื้นบ้านสรุปได้ว่าการละเล่นพื้นบ้านเป็นกิจกรรมอันดับแรกที่ทำให้ชาวบ้านได้รับความบันเทิงใจเพื่อความในเพลงสะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ

จรุณรัตน์ สุวรรณภูสิทธิ์ (2531) ได้ศึกษาบทบาทเพลงเพื่อชีวิตที่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษาช่วง 2516-2519 สรุปผลการศึกษาได้ความว่า เพลงเพื่อชีวิตทำให้ทราบถึงแนวความคิดของขบวนการนักศึกษาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2516-2519 โดยอาศัยเพลงเป็นสื่อ สามารถสะท้อนถึงความคิด การเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคม การเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลา 3 ปี รูปแบบพัฒนาการของเพลงและวงดนตรีเป็นไปตามความต้องการของผู้ฟัง เช่น ช่วงแรกแนวเพลงสะท้อนปัญหาความยากจน ความเสียเปรียบของชนชั้นกรรมกร ชาวนา ลักษณะของดนตรีเป็นไปในแนวทำนองปลุกใจ เนื้อหาของเพลงรุนแรงขึ้น เพื่อให้เข้ากับบรรยากาศของการประท้วง เพลงจึงเปลี่ยนท่วงทำนองจากแนวตะวันตกเป็นแนวลูกทุ่ง แบบพื้นบ้าน เพลงไทยเดิม เนื้อร้องก้าวหน้าและมีเพลงร่ำวงมากขึ้น เป็นการใช่วัฒนธรรมไทยเข้ามาเป็นจุดยืนในลักษณะเพลงเพื่อชีวิต บทเพลงจึงทำหน้าที่หรือเป็นเครื่องมือในการปลุกฝังอุดมการณ์ และยังสะท้อนวัฒนธรรมของสังคมยุคหนึ่ง

ป) ML
3756
.15
๙๓๖๖
254๘

4840370

17 ต.ค. 2548

สำนักหอสมุด

แจ่มจิต สุรเดโช (2531) ได้ศึกษาภาพสะท้อนสังคมจากวรรณกรรมเพลงเพื่อชีวิตในช่วง พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2528 โดยแบ่งช่วงการศึกษาออกเป็น 4 ช่วง เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ หรือบรรยากาศทางการเมือง สรุปว่า เนื้อหาของบทเพลงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมไทย ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ค่านิยม การศึกษา อิทธิพลของวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของบทเพลงจะกล่าวถึงภาพ สะท้อนทางการเมืองการปกครองในความเป็นจริงของสังคม

ชุมเดช เดชภิมล (2521) ได้ศึกษาภาพสะท้อนชีวิตชาวอีสานจากหมอลำ ผลการศึกษา พบว่า เนื้อหาคำร้องหรือคำกลอนลำนั้น ได้สะท้อนชีวิตและสังคมชาวอีสานในด้านต่าง ๆ ดังนี้ ความเป็นอยู่ ชีวิตและสังคม ความแร้นแค้นยากจน ปัญหาเรื่องสุขภาพ หลายกลอนได้บรรยาย ภาพการทำนาอย่างละเอียด สะท้อนจากกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม อาหารการกินที่ต้องอาศัย ธรรมชาติ อาหารที่หาได้จากทุ่งนาซึ่งหาได้ง่ายแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาว อีสาน การแต่งกายของผู้หญิงอีสานที่นิยมนุ่งซิ่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าไหม นอกจากนั้นกลอนลำยัง สะท้อนให้เห็นถึงสภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ลักษณะภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี คำสอน สุภาสิต ผญา การละเล่น ลักษณะนิสัยใจคอคนอีสานตลอดจนเหตุการณ์บ้านเมือง

ตรีศิลป์ บุญขจร (2523) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับ สังคม และได้เสนอแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมกับสังคมไว้ 3 ลักษณะดังนี้

1. วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคม การสะท้อนภาพสังคมของวรรณกรรมมิได้ เป็นไปอย่างเอกสารประวัติศาสตร์ แต่เป็นการสะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วน หนึ่งของสังคม วรรณกรรมจึงมีความเป็นจริงของสังคมสอดแทรกอยู่
2. สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือนักเขียน นักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพล จากสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจ สถาน การณ์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเป็นสิ่งกำหนดโลกทัศน์ของนักเขียน
3. วรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม เพราะสามารถสร้างสรรคัวรรณกรรมให้มี ชีวิตในมน้ำวจิตใจ การมองสถานการณ์ของนักเขียนจะเป็นการมองด้วยทัศนะที่กว้างไกลและลุ่ม ลึกภาพที่เห็นจึงเป็นจริงยิ่งกว่าความเป็นจริง เพราะไม่เพียงแต่เสนอภาพปัจจุบันอย่างถึงแก่นของ ความเป็นจริงเท่านั้น แต่ยังสามารถคาดคะเนในความเป็นไปในอนาคตได้อีกด้วย

ถาวร สุธงกษ และคณะ (2526) ได้ศึกษาวิเคราะห์และวิจารณ์เพลงโคราชในเชิงสังคม วิทยา โดยกล่าวถึงเนื้อหาของเพลงโคราชที่สะท้อนในด้านศาสนา ความเชื่อ เรื่องกรรม อาชีพ การศึกษาอบรม สิ่งแวดล้อม และค่านิยมพื้นฐานด้านสังคม สรุปโดยกล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์

การยึดมั่นในศีล ฯลฯ การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ความเชื่อเรื่องกรรมเก่า กรรมตามสนองและกรรมดี การทำบุญทำทานเพื่อหวังความสุขในอนาคต เรื่องอาชีพซึ่งส่วนใหญ่อาศัยกรรม เช่น จักสาน ตักสิตรี ประมง เก็บของป่า ทอผ้า ทำนา เป็นต้น หมอเพลงส่วนใหญ่มีการศึกษาค่อนข้างต่ำแต่มีความรู้รอบตัวมาก สืบได้จากกลอนเพลงมักสอดแทรกคำสอน ภาษิต คำพังเพย นิทาน วรรณคดี ขาดก ส่วนที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมพื้นฐานด้านสังคมนั้นเป็นการยกย่องและให้ความเคารพข้าราชการ ผู้อาวุโส นิยมความเป็นนักเลงที่ไม่ยอมคนและเจตคติอื่น ๆ

ประเสริฐ ไสววรรณ (2532) ได้ศึกษาวิเคราะห์นวนิยายและเรื่องสั้นสะท้อนชีวิตชาวชนบทอีสานของคำพูน บุญทวี ผลการศึกษาพบว่า ภาพชีวิตผู้คนชนบทอีสานในเรื่องสั้นของคำพูน บุญทวี มีลักษณะเรียบง่ายมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ยึดถือค่านิยมและคติความเชื่อตามบรรพบุรุษอย่างมั่นคงเหนียวแน่น ถึงจะมีฐานะยากจนแต่ก็ดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามอัตภาพ โดยผู้เขียนมุ่งที่จะเสนอชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวชนบทอีสานโดยเฉพาะ การเขียนเป็นการนำเอาประสบการณ์มาเขียนและการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาอย่างมีศิลปะ ทำให้เรื่องสั้นและนวนิยายมีลักษณะเฉพาะ คำพูน บุญทวี จึงเป็นนักเขียนบันเทิงคดีที่มีความสามารถในการสะท้อนภาพรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนชนบทอีสานโดยแท้จริง

ปราณี วงษ์เทศ (2538) ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาเพลงพื้นบ้านทางมานุษยวิทยาว่า นักมานุษยวิทยาจะศึกษาเพลงหรือศิลปะด้านต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นพฤติกรรมด้านหนึ่งของมนุษย์ และเป็นผลผลิตส่วนหนึ่งของสังคม เพื่อแสวงหาความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมในชุมชนอย่างลึกซึ้ง ต่อมา ดังนั้น จึงศึกษาเพลงและศิลปะต่าง ๆ ในแง่ที่มีความสัมพันธ์หรือมีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้ข้อมูลทางด้านความเชื่อ เศรษฐกิจ การเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ ทัศนคติ อารมณ์ การใช้เหตุผล และความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ของบุคคลในสังคม โดยคำนึงถึงเฉพาะข้อเท็จจริงที่ได้จากข้อมูลภาคสนามเท่านั้น วรรณกรรมเพลงเป็นบทร้อยกรองอีกรูปหนึ่งที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ การศึกษาเนื้อหาของเพลงจะทำให้เข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม รวมทั้งได้รับทราบแนวคิด จินตนาการของผู้ประพันธ์อีกด้วย เนื่องจากในเนื้อเพลงย่อมบรรจุถ้อยคำหรือเนื้อหาที่แสดงถึงค่านิยมที่คนแสดงออกในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้เพลงยังเปรียบเสมือนเครื่องมือบันทึกประวัติศาสตร์ สามารถสะท้อนภาพสังคมได้เช่นเดียวกับวรรณกรรมประเภทอื่น

เรณู มหาวนา (2529) ได้ศึกษาภาพสะท้อนสังคมและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ในเรื่องสั้นของ นิมิตร ภูมิถาวร จำนวน 169 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า โดยทั่วไปแล้วงานเขียนของนิมิตร ภูมิถาวร มีคุณค่าสูงในเชิงสะท้อนภาพของสังคม 5 ด้าน คือ เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองการปกครอง สภาพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและค่านิยม โดยสอดแทรกความคิดเห็น

วิพากษ์วิจารณ์สังคม การเสนอทางออกมีน้อย แต่การสะท้อนภาพสังคมจะเน้นหนักในด้านสภาพ และปัญหาของการศึกษาและความเป็นอยู่ในสังคมชนบท ลักษณะการสะท้อนภาพสังคมเป็นไปในลักษณะกว้างหลายแง่หลายมุม การมองหรือวิเคราะห์ปัญหาอย่างหลากหลายน่าสนใจส่วน คุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ คือ ความเด่นและความสมบูรณ์ในด้านองค์ประกอบมีน้อยมากเพียง 36 เรื่อง มีความบกพร่องในการสร้างองค์ประกอบทางวรรณศิลป์

ลักษณ์ สุขสุวรรณ (2520) ได้ศึกษาวรรณกรรมเพลงลูกทุ่งในด้านกำเนิดที่มาสาระสำคัญ และบทบาทของเพลงลูกทุ่ง ภาษาที่ใช้ในเพลงและภาพสะท้อนสังคม ผลการศึกษาพบว่า เพลง ลูกทุ่งวิวัฒนาการจากเพลงไทยเดิม เพลงพื้นบ้านและลักษณะบางประการของเพลงต่างประเทศ ผสมผสานกันเกิดเป็นเพลงใหม่ปะปนกัน ประกอบกับการใช้ภาษาที่สื่อความหมายได้ดีมีสาระ ให้ แรงคิดและมีอารมณ์ขัน จึงทำให้เพลงลูกทุ่งได้รับความนิยม เนื้อหาของบทเพลงส่วนใหญ่จะกล่าว ถึงสภาพหรือวิถีชีวิตของชาวชนบท ตลอดจนสถานการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเป็นชนบท ชาวนา ท้องทุ่ง เป็นต้น

ลาวัลย์ สังขพันธ์านนท์ (2529) ได้ศึกษาภาพสะท้อนสังคมไทยจากเรื่องสั้นร่วมสมัย ใน ประเด็นสำคัญ 2 ประการ คือ คุณค่าเชิงสะท้อนภาพสังคมและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์โดยศึกษา จากเรื่องสั้น จำนวน 90 เรื่อง ซึ่งได้รับการคัดเลือกและรวบรวมพิมพ์เผยแพร่โดยกองบรรณาธิการ วารสาร “โลกหนังสือ” ระหว่าง พ.ศ. 2521 – 2524 ผลการศึกษาพบว่า

ลักษณะการสะท้อนภาพของเรื่องสั้นมี 3 ลักษณะคือ ส่วนใหญ่มีลักษณะการบอกเล่าถึง ปัญหาหรือสภาพสังคมไทย กลุ่มที่รองลงมาเล็กน้อยคือ ลักษณะที่แสดงความคิดเห็นเชิงวิจารณ์ สังคม และลักษณะที่พบน้อยคือ กลุ่มที่แสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์และเสนอแนวทางในการ แก้ปัญหา

ด้านเนื้อหาที่ปรากฏในการสะท้อนสังคม พบว่า จะเน้นที่สภาพและปัญหาของสังคม ชนบทโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง รองลงไปเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตและความเป็น อยู่เมื่อพิจารณาคุณค่าเชิงสังคม ที่นำมาศึกษาได้ทำหน้าที่เป็นเอกสารบันทึกสภาพสังคมไทย ได้เป็นอย่างดี ส่วนคุณค่าเชิงวรรณศิลป์พบว่าส่วนใหญ่มีความอ่อนด้อยทางวรรณศิลป์ทั้งโครง เรื่อง เนื้อเรื่อง แนวคิดที่ซ้ำซากและกลวิธีการนำเสนอ

สุรวิทย์ อาชีวศึกษาศม (2535) เขียนบทความเรื่อง “หมอลำชิง” สรุปได้ว่าหมอลำชิงเป็น หมอลำประยุกต์จากหมอลำกลอน โดยการเอากลองชุด กีตาร์ เบส และอื่นๆ แล้วแต่ความพร้อม ของแต่ละคณะ และ ความต้องการของเจ้าภาพในการแสดงเพื่อที่จะสร้างความนิยมและเพื่อ

ความอยู่รอดของอาชีพในสภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลง และระบบการสื่อสารที่รวดเร็วเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงจึงต้องนำเครื่องดนตรีอื่นๆ ที่นอกเหนือจากแคนบรรเลงประกอบการลำ เพื่อสนองความต้องการของผู้ชม

สุมาลย์ เรืองเดช (2518) กล่าวถึงใจความของเพลงจะเกี่ยวข้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อ ทศนคติ เหตุการณ์ประทับใจของคนในท้องถิ่น ชาวบ้านในท้องถิ่นมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสตร์ และยึดถือคุณธรรมเกี่ยวกับความกตัญญูต่อบุคคลที่การนับถืออาวุโสเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตนอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านใช้การเล่นเพลงเป็นการผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานตลอดวัน อยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้เกิดผลดี คือการทำงานที่ทำให้เกิดผลต่อผู้ทำกิจการนั้น ผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย และเพิ่มความสามัคคีระหว่างหมู่คณะ และบทพระราชนิพนธ์เป็นการกระชับเข้าเหย้ากันตามธรรมดา และบทพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับความหยาบโลนโลกก็วิสัยบางครั้งก็พูดตรง ๆ บางครั้งผู้ร้อยกรองเลียงเสียบ้าง

วาสนา เกตุภาค (2521) กล่าวถึงคุณค่าของเพลงชาวบ้านเป็นเสมือนหลักฐานบันทึกสภาพสังคมในอดีต ทำให้ทราบว่ามีก่อนมีการสื่อสารด้วยเพลง เช่น เพลงบอก นอกจากนั้นยังให้ความรู้เกี่ยวกับขนบประเพณี เช่น ประเพณีการบวชในคำดักเตือน ทศนคติ และค่านิยมของสังคม เช่น ในเรื่องการมีคู่ครองจากเพลงพวงมาลัย เป็นต้น

สุพัทธรา สุภาพ (2525) กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสังคมไทย สภาพของภูมิศาสตร์ เอกลักษณะของสังคมไทย ครอบครัวยุคใหม่ ครอบครัวยุคใหม่ ศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมทั้งพูดถึงรายละเอียดของประเพณีต่าง ๆ ของไทย

ผาสุก มุทะเมธา (2530) กล่าวถึงระบบครอบครัวไทยในสมัยก่อน เป็นครอบครัวที่ใกล้ชิดอบอุ่นมีความรักความผูกพันกันสูง ทุกคนมีความรู้สึกเป็นเหมือนญาติพี่น้อง สภาพของสังคมเป็นปึกแผ่น มีความรักสามัคคี วัตถุเครื่องใช้ก็หาได้ในบ้าน ทำขึ้นจากฝีมือของชาวบ้าน ความเชื่อพิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี เป็นศูนย์รวมของการดำรงชีวิต มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความรัก ความสามัคคี ความภาคภูมิใจ ความผูกพันท้องถิ่น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพสะท้อนสังคมดังกล่าว ผู้วิจัยจะนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและทฤษฎีในการดำเนินการวิจัยต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมอีสาน

ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ (2533) ได้เขียนเรื่อง "อีสานเมื่อวันวาน" เป็นบทความถึง 16 บท แล้วนำมาพิมพ์ในลักษณะรวมเล่ม ผู้เขียนได้เขียนจากความทรงจำและประสบการณ์ที่ได้รับในสมัยที่ยังเป็นเด็กและในสมัยต่อ ๆ มา ได้กล่าวถึงอีสานในหลายลักษณะ เช่น ชาวงาน กิน บ้าน วัด โรงเรียน เกวียน รถ ลาว นาย ผิด ปี โรค เล่น และบทส่งท้ายผู้เขียนบทความนี้ในลักษณะเป็นการเล่าในส่วนตัวตนเองได้พบเห็นพร้อมกับอธิบายรายละเอียดได้ชัดเจน นอกจากนี้ยังได้แสดงความคิดเห็นและเสนอแนะในบางส่วน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2522) กล่าวถึงเพลงเด็กอีสาน มีลักษณะเป็นเครื่องบันทึกสภาพของสังคมอีสานว่าเป็นสังคมปฐมฐาน ดำรงชีวิตแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน กินง่าย อยู่ง่าย ส่วนโลกทัศน์เพลงเด็กสะท้อนให้เห็นความเชื่อในอำนาจของบุญกุศลที่มีต่อสตรีเพศ ต่อการแต่งงานต่ออาชีพ เพลงเด็กยังมีคุณค่าทางด้านอารมณ์และภาษา

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2526) ได้กล่าวถึง การสะท้อนภาพชีวิตและสังคมจากผญา สรุปว่า ผญาเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ เป็นที่รวบรวมความคิด ความเป็นอยู่และลักษณะสถานภาพต่าง ๆ ของสังคม ภาพสะท้อนหรือภาพชีวิตจากผญา เช่น ระบบครอบครัว การแต่งงาน ค่านิยมในการเลือกคู่ครอง คุณสมบัติของชาย - หญิง ที่ฝ่ายพ่อแม่คู่บ่าวสาวจะต้องพิจารณาความขัดแย้งในหมู่เครือญาติระหว่างแม่ผัวกับลูกสะใภ้ สภาพความเป็นอยู่ สภาพทางอาชีพ วิถีชีวิตของชาวชนบทอีสาน ความผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรม ปัญหาการทำกรเกษตรกรรมวัฒนธรรมการบริโภคอาหาร และระบบค่านิยมต่าง ๆ เช่น ยกย่องผู้มีความรู้และคุณธรรมเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ค่านิยมเกี่ยวกับสตรี การยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ศาสนา และระบบความเชื่อ ฯลฯ

ธวัช ปุณโณทก (2525) กล่าวถึงประวัติศาสตร์และการสืบทอดวัฒนธรรมภาคอีสาน วรรณกรรมอีสาน ลักษณะของวรรณกรรมอีสาน โดยแยกประเภท เช่น วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมที่เป็นตำนานบ้านตำนานเมือง และวรรณกรรมเบ็ดเตล็ดแล้วปริทรรศน์วรรณกรรมอีสานแต่ละประเภทเฉพาะ วรรณกรรมนิทาน อธิบายลักษณะและโลกทัศน์วรรณกรรมนิทานอีสานหลายเรื่อง เช่น ลินไชย พระลักพระราม ชุนทิง ปลาแดกปลาหมอ กาละเกด ท้าวกำกาดำ ฯลฯ วรรณกรรมเหล่านี้หมอลำมักจะนำมาแต่งเป็นกลอนลำ นำเนื้อเรื่องมาแสดง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของสังคม ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตของชาวอีสาน วรรณกรรมนิทานอีสานทำให้สามารถเห็นโลกทัศน์ของวรรณกรรมของอีสานที่แตกต่างจากภาคกลางอยู่บ้าง

ชน บทจร (2528) กล่าวถึงบทความเรื่อง “ข่าวก้อมจากหมู่บ้านเฮา : เสียงสะท้อนผ่าน กลอนลำหลากรูปแบบ” ว่า ศิลปินที่แท้จริงคือศิลปินที่ผลิตผลงานศิลปะเพื่อประชาชนจำนำเอา เรื่องราวชีวิตของผู้คนแต่งเป็นบทกวีหรือเพลงหมอลำสมัยก่อนจะกล่าวถึงถิ่นกำเนิดของตัวเองว่ามีความแห้งแล้งกันดารจึงต้องจากบ้านมาหากินที่กรุงเทพฯ อย่าลืมส่งเงินทองไปให้พ่อแม่และอย่าลืมไปเยี่ยมบ้านบ้าง ปัจจุบันหมอลำบอกว่าบ้านเราฝนตกแล้วฝนไม่ทิ้งช่วง ทำนาได้ข้าวมาก ทุกหมู่บ้านมีไฟฟ้า เกิดความบันเทิงแนวใหม่ “หนังขอข้าว” และสะท้อนภาพชีวิตพ่อค้า แพนสองแถว การเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง และพฤติกรรมของหนุ่มสาวชนบท

สุภณ สมจิตรศรีปัญญา (2529) กล่าวถึงโลกทัศน์ของชาวบ้านหนองหล่มมีความสอดคล้องกับหนังสือก้อมเป็นส่วนมาก เช่น ชาวบ้านเชื่อว่าจักรวาลประกอบด้วย นรก มนุษย์ โลก สวรรค์ ความเชื่อเรื่องจักรวาล ฤกษ์ยาม ผีสงฆ์ เทวดา โชคชะตา คาถาอาคม มีการประกอบพิธีสู่ขวัญ แต่งแก้สะเดาะเคราะห์ การปกครองชาวบ้าน ยอมรับคนแก่เฒ่าเป็นผู้มีศีลธรรม ให้ความยุติธรรมแก่ ลูกหลานได้ จึงยกย่องให้เป็นผู้ระงับกรณีพิพาท

กฤษฎา ศรีธรรมมา (2534) ได้วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณกรรมของเพลงหมอลำใน สองทศวรรษ (พ.ศ. 2522 – 2531) ปรากฏว่าด้านรูปแบบของวรรณกรรมเพลงหมอลำ มีทำนอง ลำเต้ย ลำเพลิน ลำแพนและลำเดิน ในเรื่องจำนวนพยางค์แต่ละวรรคจะมีตั้งแต่ 4 – 14 พยางค์ ในแต่ละบทพยางค์ท้ายวรรคจะส่งสัมผัสไปยังพยางค์ใดก็ได้ในวรรคถัดไป สำหรับศิลปะการใช้คำและโวหาร จะใช้คำง่าย คำย่อ คำสุภาพ คำภาษาถิ่นอีสาน คำภาษาต่างประเทศ คำสะแลง คำที่สร้างขึ้นใหม่ คำแสดงอารมณ์ คำซ้ำ คำซ้อนและการหลกคำพร้อมทั้งแทรกโวหารไว้เกือบทุกเพลง ส่วนเนื้อหา จะเน้นความรักของหนุ่มสาวและความสัมพันธ์ในระหว่างเครือญาติเป็นสำคัญ

โสภิตสุดา อนันตรักษ์ (2534) ได้วิเคราะห์ลำเรื่องต่อกลอนพบว่าลักษณะการแสดงเริ่มต้นด้วยการไหว้ครู ต่อด้วยการแสดงของวงดนตรี นักร้องและหางเครื่อง แล้วจึงเริ่มการแสดงตาม ลำดับเนื้อเรื่อง ด้านวรรณกรรมศิลป์ในกลอนลำพบที่มีการเลือกสรรคำ การใช้กวีโวหาร ด้านคุณค่าของลำเรื่องต่อกลอนที่ปรากฏพบว่าให้คุณค่าด้านอารมณ์และคุณค่าด้านสังคมวิทยา

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534) กล่าวถึงโลกทัศน์และความเชื่อ โดยแบ่งออกเป็นโลกทัศน์ของ ชาวอีสานต่อคน ต่อความเป็นคน โลกทัศน์ต่อหญิง โลกทัศน์ต่อชาย โลกทัศน์ต่อสถานภาพของ คน โลกทัศน์ต่อสังคม โลกทัศน์ของชาวอีสานต่อธรรมชาติ การเกิดธรรมชาติ คนกับธรรมชาติ ความซาบซึ้งต่อธรรมชาติ ใช้ธรรมชาติอุปมาอุปไมย ใช้ธรรมชาติเป็นตัวอย่าง อบรมสั่งสอน แสวงหาความสุขจากธรรมชาติ พึ่งพาธรรมชาติ คุณค่าธรรมชาติ โทษของธรรมชาติปรากฏการณ์ธรรมชาติบอกอนาคต ธรรมชาติที่เจ้าของโลกทัศน์ของชาวอีสานต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ศาสนา บุญ

กรรม พระศรีอารีย์ พญาถน มเหศักดิ์ หลักเมือง บุพเพสันนิวาส คาถาอาคม เวทมนต์
โหราศาสตร์ ฝีมือญาณ เครื่องรางของขลัง ความฝัน ขวัญ

รุจิรา เกตุสิริ (2535) ได้ศึกษาเพลงพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งไทยด้านเนื้อร้อง เพลงพบว่ามี 3 ประเภท คือ ประเภทความรัก ประเภทสะท้อนภาพชีวิต และประเภทให้ความรู้ ถ้อยคำภาษาพื้นบ้านอีสานที่ปรากฏในเพลง มักเป็นคำที่คนภาคกลางมีความรู้จักและคุ้นเคยอยู่แล้ว ส่วนเพลงลูกทุ่งหมอลำนั้น เนื้อหาพบว่ามี 8 ประเภท ด้านทำนอง มี 4 ทำนอง คือ เต๋ยไซง เต๋ยพม่า เต๋ยธรรมดาและลำเพลิน

พระอริยานุวัตร เขมจารี (2526) เขียนบทความเรื่องคติความเชื่อของชาวอีสาน พบว่า ชาวอีสานมีความเชื่อที่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีความเชื่อของชาวอีสานในเรื่องต่าง ๆ คือ เชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เชื่อถือในเรื่องผีสงนางไม้ พระภูมิและวิญญาณของบรรพบุรุษ เชื่อในเรื่องลางสังหรณ์ เชื่อในเรื่องประเพณีต่าง ๆ ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่

เยาวภา คำเนตร (2536) กล่าวถึงวิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองได้แสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง การป้องกันประเทศ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในส่วนของเศรษฐกิจ แสดงออกในเรื่องของการประกอบอาชีพในท้องถิ่น การไปทำงานต่างถิ่น วิถีชีวิต ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี การดำเนินชีวิต ที่อยู่อาศัย อาหาร การแต่งกาย ผู้นำความรัก และความบันเทิง

สุดใจ สุนทรรส (2535) กล่าวถึงลำเต๋ย ลำเต๋ยแบ่งเป็น 4 ทำนอง ได้แก่ เต๋ยธรรมดา เต๋ยหัวโนนตาล เต๋ยไซง และเต๋ยพม่า แบ่งตามกลุ่มภาษาได้แก่ เต๋ยธรรมดา และเต๋ยหัวโนนตาล ลำเต๋ยที่ใช้ภาษากลางได้แก่ เต๋ยไซง และเต๋ยพม่า ลำเต๋ยกลุ่มที่ใช้ภาษากลางได้แก่ เต๋ยไซง และเต๋ยพม่า ลำเต๋ยกลุ่มที่ใช้ภาษาอีสานมีรูปแบบและคำประพันธ์เป็นกลอนแปด กลอนแปดไร้สัมผัสและรูปแบบกาพย์ (กาบ) องค์ประกอบด้านภาษาถิ่นอีสานและภาษากลางมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกี่ยวพาราสี ล้อเลียน เสียดสี การสอน เชิญไปเที่ยวอีสาน อำลา อวยพรและเต๋ยเบ็ดเตล็ด สะท้อนให้เห็นประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ การประกอบอาชีพ ทำนองดนตรีมีเต๋ยธรรมดา เต๋ยโนนตาล เต๋ยไซงและเต๋ยพม่า

รุ่งสุริยา เมืองหลา (2537) กล่าวถึงสภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในเพลงของ พรศักดิ์ ส่องแสง พบว่า สะท้อนให้เห็นด้านขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ศาสนาและคติความเชื่อ บทเพลงได้สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการบวช การแต่งงาน การลงแขก ลงช่วง ทำบุญ แจกข้าว การเกิด ประเพณีสงกรานต์ บุญข้าวจี บุญผะเหวด บุญกฐิน บุญผ้าป่า ด้านวัฒนธรรม การรับประทานอาหาร ศิลปะการใช้ถ้อยคำ ศาสนา ความเชื่อ การนับถือพุทธศาสนา บทบาท

ของวัด การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อบุญกรรม โชคลาง วาสนา เครื่องราง ไสยศาสตร์ เศรษฐกิจอาชีพ การเมืองการปกครอง ความแห้งแล้ง ความยากจน การเคลื่อนย้ายแรงงานไปต่างประเทศด้านการศึกษา และความรัก

บัณฑิตวงศ์ ทองกลม (2539) ได้ศึกษาชีวิตและผลงานของ นายทองมาก จันทะลือ (หมอลำภูทา) ว่ามีบรรพบุรุษเป็นชาวนาและเติบโตในชนบท เริ่มเรียนหมอลำจากวัดนายทองมาก จันทะลือ มีบทบาทด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. บทบาทในฐานะศิลปิน ลำเพื่อให้ความรู้ ความบันเทิง
2. บทบาทในฐานะสื่อมวลชน เป็นนักจัดรายการวิทยุ
3. บทบาทในฐานะนักการเมือง เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2512 - 2514
4. บทบาทในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ ได้อุทิศตนเพื่อสังคมโดยจัดสร้างบ้านพักญาติผู้ป่วย
5. ได้รับการยกย่องจากศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี ให้เป็นผู้มีผลงานทางวัฒนธรรมดีเด่น และเป็นศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2529
6. ด้านรูปแบบการแต่งกลอน แต่งกลอนลำ กาพย์และร่าย เป็นหลัก
7. ด้านเนื้อหา สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมอีสาน

นิทรพร ทิพา (2539) ได้วิเคราะห์เนื้อหาเพลงพื้นบ้านหมอลำ พบว่า เนื้อหาของเพลงพื้นบ้านหมอลำประกอบด้วยสาระต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตมีทั้งสิ้น 8 ประเภท ที่ปรากฏมากที่สุด ได้แก่ เรื่องความรัก ในเรื่องค่านิยมมีทั้งสิ้น 21 ประเภท ค่านิยมที่กล่าวถึงมากที่สุด ได้แก่ เรื่องความมั่นคงทางฐานะ ในเรื่องความเชื่อมีทั้งสิ้น 11 ประเภท ความเชื่อที่ปรากฏในเพลงมากที่สุด ได้แก่ ความเชื่อในกฎแห่งกรรม ส่วนเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีมีทั้งสิ้น 2 ประเภท ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปรากฏในบทเพลงมากที่สุด ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ส่วนความรู้ด้านต่าง ๆ มีทั้งสิ้น 8 ด้าน ความรู้ที่ถ่ายทอดในเพลงหมอลำมากที่สุด ได้แก่ เรื่องการเมือง การปกครอง

ศิราภรณ์ ปทุมวัน (2542) ได้ศึกษาบทบาทของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน พบว่าบทบาทด้านศิลปะการแสดงเป็นผู้มีบทบาทในการลำ เครื่องครัดในการไหว้ครู ให้ความสำคัญในการแต่งกาย สร้างสรรค์รูปแบบนาฏลักษณะและคีตลักษณะที่เป็นลักษณะเด่นเฉพาะตัว บทบาทด้านการถ่ายทอดศิลปะด้านนาฏศิลป์ที่บ้านอีสานและการถ่ายทอดศิลปะการลำ มีลูกศิษย์เป็นนักศึกษาสถาบัน

การศึกษาหลายแห่ง บทบาทด้านการแต่งกลอนลำทางสั้น กลอนลำทางยาวและลำเตี้ย บทบาทด้านการอนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่ ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ส่วนภาพสะท้อนจากกลอนลำ ตามลักษณะเนื้อหาของกลอนลำคือ ภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีชีวิตคนอีสาน วรรณกรรมพื้นบ้าน ศาสนาความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม ตำนานประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญในภาคอีสาน

ปรีชา ปริญญาโณ (2525) ได้กล่าวถึงประเพณีโบราณอีสานที่ยังคงมีการปฏิบัติกันอยู่ เช่น พิธีประจำชีวิต ยี่ตลิวสอง คองสิบสี่ บุญกองหด การงาน การปลุกเรื้อน มหรรพ การสูชวิญ การผูกแขน การต่ออายุ สะเดาะเคราะห์ พิธีขอน้ำฝน คาถาอาคม ตำราดูฤกษ์ยาม คำถวายทาน ตำราดูโศก การกล่อมลูก และของคะลำ

ปรีชา พิณทอง (2528) กล่าวถึงภาษิตโบราณอีสานไซภาษิตโบราณอีสานโดยแบ่งเป็นหมวดต่าง ๆ เช่น หมวดกิน หมวดสุข คน การงาน ความประมาท และไม่ประมาท บุญบาป คบหา ปัญญา การศึกษาและเบ็ดเตล็ดยกสุภาษิตแล้วอธิบายยกตัวอย่างประกอบแล้วไซคำกลอนโบราณอีสาน ไซฉญาโบราณอีสาน ไซปัญหาโบราณอีสาน เช่น ปัญหาคติโลก ปัญหาคติโลก เจ็ดคตธรรมปัญหาเสี้ยววสาสดี ไซโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน กลอนสั้น กลอนลำประเภทต่าง ๆ กลอนยาว โดยยกตัวอย่างกลอนลำ เช่น ประวัติศาสตร์ กลอนภูมิศาสตร์ กลอนพื้น กลอนเชิงขู่ ฯลฯ แล้วอธิบายประกอบ

ยศ ธรรม (2530) กล่าวถึงคุณค่าของหมอลำต่อสังคมอีสาน หมอลำเป็นวัฒนธรรมที่เป็นสายเลือดเป็นเอกลักษณ์ของอีสานจริง ๆ ว่าหมอลำมีคุณค่า ดังนี้

1. เป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นบ้าน
2. เป็นผู้รักษาวรรณกรรมของประเทศไว้ให้มั่นคง
3. เป็นอาชีพสำหรับผู้ศึกษาศิลปะด้านนี้
4. เป็นสื่อสัมพันธ์กับมวลชน มหาชนได้เป็นอย่างดี

กฤษฎา ศรีธรรมมา (2534) กล่าวถึงรูปแบบของวรรณกรรมเพลงหมอลำ มีลำทำนองลำเตี้ย ลำเพลิน ลำแพน และลำเดิน มีทำนองเพลงพื้นบ้านอีสาน มีกำหนดเป็น 2 จังหวะและ 3 จังหวะ และจังหวะผสมตามลำดับ ในเรื่องของจำนวนวรรคมี 4 – 14 พยางค์ ในแต่ละบทพยางค์ท้ายจะส่งสัมผัสไปยังพยางค์ใดก็ได้ในวรรคต่อไป ทำนองเพลงหมอลำแต่งด้วยภาษาอีสานสลับกับภาษาภาคกลาง ศิลปะการใช้ถ้อยคำ โวหารใช้คำง่าย คำย่อ คำสุภาพ คำภาษาถิ่น คำต่างประเทศ คำสะแลง คำสร้างขึ้นใหม่ คำแสดงถึงอารมณ์ คำซ้ำ คำซ้อนแทรกโวหาร ส่วนเนื้อหาพูดถึงความรักระหว่างหนุ่มสาว เครือญาติ การศึกษาไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาการว่างงาน ความไม่เป็นธรรมในสังคม และค่านิยมด้านอื่น ๆ

ไพบูลย์ แพงเงิน (2534) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของกลอนลำไว้ว่า

1. ให้ความไพเราะและความสนุกสนานในขณะที่ฟังลำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทำนองของลำยาว หรือบางครั้งเรียกว่า “ลำสอง” และลำเดี่ยว
2. ให้ความรู้สึกในด้านคติโลกและศีลธรรม เช่น ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณี ความรู้ด้านบาปบุญคุณโทษ ข้อธรรมะต่าง ๆ พุทธประวัติหรือนิทานชาดก นิทานเรื่องวรรณคดีต่าง ๆ เป็นต้น
3. ให้ปฏิภาณและไหวพริบ ในการโต้ตอบและแก้ไขปัญหา ทำให้เป็นคนฉลาดเฉลียว รู้สิ่งที่ควรและไม่ควร และในกลอนลำมักจะแทรกคำกลอนที่เป็นสุภาษิต คำคมที่เรียกว่า “คำผญา” ไว้ตลอดเวลา

สุภาพร มาตชาว (2546) ได้กล่าวถึงเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนลำของหมอลำทองสา สามสี สรุปได้ว่า ด้านเนื้อหาสาระที่ปรากฏในกลอนลำ มีเนื้อหาทั้งหมด 7 ด้าน ได้แก่ ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ด้านค่านิยม ด้านการดำเนินชีวิต ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองการปกครอง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจะนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและทฤษฎี สรุปได้ภาพสะท้อน 4 ด้านได้แก่

- ก. ด้านประวัติศาสตร์
- ข. ด้านการทำมาหากิน
- ค. ด้านการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน
- ง. ด้านคติความเชื่อ

ทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยจะนำมาเป็นหลักฐานหรือเป็นข้อมูลเพื่อใช้ในการอ้างอิงว่า ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน นั้นเป็นจริง